

Sista länken till Sverige under kriget

Motståndsmän i den norska motståndsrörelsen 1942-1945

Linking Sweden to the war - Insurgents of the Norwegian resistance movement 1942-1945

Anna Thorstensson

Fakultet Humaniora och samhällsvetenskap

Ämne/Utbildningsprogram Historia

Nivå/Högskolepoäng D, 15 hp

Handledarens namn Mikael Svanberg

Examinatorns namn Ann-Kristin Högman

Datum VT14

Löpnummer

Abstract

Linking Sweden to the war - Insurgents of the Norwegian resistance movement 1942-1945.

The main aim of this paper is to illuminate the activity of the Norwegian resistance movement during 1942-1945 in the area of Finnskogen in northern Värmland (Sweden) to the eastern parts of Hedmark in Norway. The theoretical perspective being that of a movement orientated view on the Norwegian resistance. In order to achieve this I will focus on two main questions:

1. How did they administrate the activity of couriers and refugees?
2. How did people get involved and what kind of people did the resistance movement involve?

The method used to illuminate the activity of the Norwegian resistance movement will focus on sampling and processing data linked with the specific area. A field study based on interviews with former members of the resistance movement will be conducted.

My conclusion is that people in this area crossed the border during the war and the main reason for doing so was to get away from the everyday boredom and instead find a life of excitement and purpose.

The common traits of the members were that they were passionate youngsters, unmarried and willing to take risks.

The drive of the resistance movement was a perceived sense of powerlessness and anger towards the occupying force that practiced a total control of symbols, radio, newspapers, schools and the implementation of the German language in the Norwegian society.

Sammanfattning

Det övergripande syftet är att belysa den norska motståndsrörelsen 1942 -45 i gränstrakterna kring Finnskogen i Nordvärmland och östra delarna av Hedmark fylke i Norge, utifrån ett rörelseteoretiskt perspektiv. Motståndsmän rörde sig av olika anledningar i området Finnskogen under kriget. För att uppnå det övergripande syftet formulerades två delsyften. Det ena syftet är att beskriva motståndsrörelsens rörelsekultur i trakterna kring Finnskogen. Delsyfte två är att beskriva sju motståndsmän och en kvinnas inifrånperspektiv på sin tid i den norska motståndsrörelsen utifrån ett rörelseteoretiskt perspektiv. För att uppnå syftet formulerades två **frågeställningar**:

- 1 Hur bedrevs flyktning- och kurirverksamheten i området?
1. Hur engagerades människor och vilka egenskaper kan tillskrivas de som deltog i motståndsrörelsen?

Angreppssätt och val av strategi har varit datainsamling och bearbetning av källmaterial kring det specifikt geografiskt avgränsade området. Fältstudier har gjorts i form av intervjuer med personer som bedrev motståndsarbete. Min slutreflektion är att en drivkraft för dessa individer som nämnts i detta arbete var att deras motståndsarbete blev ett sätt att bryta vardagstristess och fylla den med spänning och mening. En gemensam faktor är att det är yngre, ogifta personer som var oberoende varandra. Förmodligen är denna kategori mer äventyrslysten och beredd att ta större risker jämfört med äldre, familjebundna individer. Min slutsats kan härledas till det resultat Erik Carlsson redogör för att det snarare handlar om individers karaktärsdrag än homogena sociala grupperingar i samhället som organiserade motståndet. Drivkraften tolkar jag var en upplevd vanmakt och ilska gentemot den ockupationsmakt som tog total kontroll över viktiga nationella symboler, radio, dagspress, universitet, skolor och det tyska språket som spreds i det norska samhället.

Foto: Glåmdalen 2004-07-25

Martin Möllerud på väg att få en flygtur över sin flyktingrutt sommaren 2004.

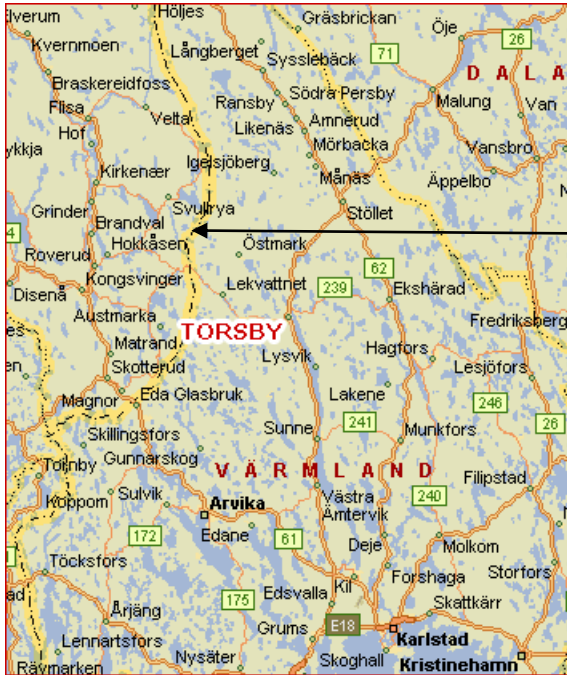
Innehållsförteckning

Sammanfattning

1. Inledning	
1.1. Syfte	6
1.2. Frågeställningar	6
1.3. Teoretiska utgångspunkter	7
1.4. Forskningsläge	10
1.5. Avgränsningar	15
1.6. Metod	16
1.7. Material	17
1.8. Källkritik	19
2. Historisk bakgrund	20
2.1 Den politiska stämningen i Norge	
2.2 Gränsbevakningen 1940-1942	21
2.3 Gränsbevakningen 1943-1945	22
2.4 Det norska motståndet	
2.5 Gränslots - och kurirverksamhet	23
3. Den empiriska undersökningen	24
3.1. Finnskogen 1942-1945	
3.2. Hur bedrevs flykting- och kurirtrafiken?	26
3.2.1 Spikern	27
3.2.2 Köla-ruta	
3.2.3 Møllerud-ruta	28
3.2.4 Andra flyktvägar i området	30
3.2 Politiska flyktingar och flyktingövergångar	31
3.3. Motståndsrörelsen uppmärksammas	34
3.3.1 En tullares perspektiv	36
3.4 Individier inom den norska motståndsrörelsen 1942-45	39
3.4.1 Flaaseth-bröderna	
3.4.2 Odd Kulblik	40
3.4.3 Martin Møllerud	41
3.4.4 Mia Berner	43
3.4.5 Rolf Sørbye	45
3.4.6 Kristen Tischmendorf	46
4. Avslutande diskussion och slutsatser	49

2. Inledning

Sista länken till Sverige under kriget. Motståndsmän i den norska motståndsrörelsen 1942-45

I dessa trakter som händelserna i denna uppsats utspelade sig 1942-1945.

Källa: Torsby kommuns hemsida

Anledningen till denna studie var från början en förfrågan av en amatörforskare om intresset fanns bland historiestuderande att kartlägga beredskapstiden i trakterna kring Röjdåfors/Östmark. Jag tyckte det lät intressant och fick möjligheten våren 2003 att följa med amatörforskare N-Å Antonsson på ett flertal bilturer i området kring Röjdåfors, Svullrya och Kirkenær och träffa några intressanta människor som var engagerade under krigsåren på både norsk och svensk sida. Mitt intresse styrdes till den hemliga kurirtrafiken, delvis för att vi besökte en man som var verksam flyktinglots (vägvisare) och kurir under kriget och sedan XU-agent. XU var den hemliga underrättelsetjänsten som stod under Norges exilregerings försvarsavdelning FO II. Hela Møllerudsfamiljen var engagerad och på gården visade han en falllucka där de gömde flyktingarna innan de smugglades vidare till svenska gränsen. Han visade även en ”ruta” där han en gång lotsade fram människor på flykt till Norge. En av de flyktingar som denna kurir hjälpte var Mia Berner, som skrivit romanen *Österut En empirisk roman* och som själv var XU agent. Vi träffade även andra personer som bar på upplevelser

från kriget, vilket jag kommer redogöra för i uppsatsen. För att uppnå syftet i denna uppsats har jag valt att utgå från tre avhandlingar där studier gjorts om motståndsrörelser.

Den norska motståndsrörelsen *Hjemmefronten* utgjorde ett hot mot den tyska ockupationsmakten. Motståndsrörelsen verkar ha utvecklats från några grupperingar till en landsomfattande verksamhet. Man prövade olika kontaktvägar, med båttrafik över Nordsjön, med fallskärmshoppare, med telegrafförbindelse för att nå den norska exilregeringen i London. Den Norska legationen, d.v.s. ambassaden i Stockholm kom att bli den fasta punkten i förbindelsekedjan och dit tog man sig säkrast med flyg. Det var i västra Värmland, Dalsland, Bohuslän och i Dalarna som man sökte och fann de kurirer som utgjorde den sista länken i förbindelsekedjan *London-Stockholm-Oslo*. Förutsättningen för motståndsmännen var kontakterna på den svenska sidan¹, och området kring Finnskogen, tillhörande de nordvästra delarna av Värmland, borde ha varit ett av de områden som gav möjlighet att få kontakt med den Norska legationen i Stockholm.

1.1 Syfte

Det övergripande syftet är att belysa den norska motståndsrörelsen 1942 -45 i gränstrakterna kring Finnskogen i Nordvärmland och östra delarna av Hedmark fylke i Norge, utifrån ett rörelseteoretiskt perspektiv. Motståndsmän och -kvinnor rörde sig av olika anledningar i området Finnskogen under kriget. För att uppnå det övergripande syftet har jag formulerat två delsyften. Delsyfte ett är en ansats till en kartläggning av motståndsrörelsens rörelsekultur i trakterna kring Finnskogen, på vilket sätt personerna och aktiviteterna uppmärksammades av landsfiskalen. Delsyfte två är att beskriva sju motståndsmän och en kvinnas inifrånperspektiv på sin tid i den norska motståndsrörelsen utifrån ett rörelseteoretiskt perspektiv.

1.2 Frågeställningar:

1. Hur bedrevs flyktning- och kurirverksamheten i området?
2. Hur engagerades människor och vilka egenskaper kan tillskrivas de som deltog i motståndsrörelsen?

---

¹ Johansson, Gösta, "*Slippegäng...*", sid. 3

1.3 Teoretiska utgångspunkter

1.3.1 Den norska motståndsrörelsen som en rörelsekultur

Mina frågeställningar hänger samman med följande tre avhandlingar från 1990-talet: ”Slutna cirklar. Om civila motståndsrörelser i Norge och Danmark 1940-45” av Stefan Jerkeby, Försvarshögskolan, ”Modernitet, sociologi och sociala rörelser” som ena delen av Håkan Thörns avhandlingsarbete och Erik Carlssons ”Sverige och tysk motståndsrörelse under andra världskriget” avhandling vid Lunds universitet. Jerkebys avhandling är en samhällsvetenskaplig analys om civila motståndsrörelser i Norge och Danmark 1940-45. Avhandlingen syftar till att försöka förklara och förstå historiska motståndsrörelser, d.v.s. historiesociologisk. Med historiesociologisk avses kunskap från forskning om sociala rörelser och kollektiv handling. Jerkeby väver samman detta kunskapsområde med ytterligare tre: försvarspolitik, pacifism och historia.² Företeelsen *social rörelse* intar en central betydelse tillsammans med företeelserna *ockupation* och *motstånd*, och bildar tillsammans ett sammanhang företeelsen motståndsrörelser. Han hänvisar till Håkan Thörns avhandlingsarbete som konstruerat analysverktyg för rörelsetexter. Utifrån det fixerar han vad som är att betrakta som motstånd/ motståndsrörelse och dess motsats. Jerkeby nämner att det är givet att motståndsrörelsen ska ses som en social rörelse. Han hänvisar bl.a. till Tomas Ch. Wyller som 1958 skrev att de norska motståndsrörelserna fick i sin slutliga form karaktären av en skuggstat. Denna byggdes upp genom en utbredd identifikation med fackförbund och ideella föreningar som förde sina medlemmars talan när partierna var upplösta.³

Håkan Thörn har i sin ena del av avhandlingsarbetet skrivit *Modernitet, sociologi och sociala rörelser*. Thörn har gjort en begreppshistorisk undersökning av begreppet social rörelse. Jag har tagit del av hans tredje kapitel som är ett försök att skissera begreppet *social rörelse* som ett analytiskt begrepp. Diskursen sociala rörelser möter diskursen modernitet. En slutsats är att fokusering av kollektiv identitet är betydelsefull i historiska undersökningar eftersom denna aspekt sällan problematiserats. Därmed skulle den nyare rörelseteorin sk. identitetsparadigm kunna tillföras ett historiskt perspektiv.⁴ *Kollektiv identitet* kan förstås som den betydande skapande och socialt integrerande dimensionen av allt gemensamt eller

---

² Jerkeby ”Slutna cirklar. Om civila motståndsrörelser i Norge och Danmark 1940-45”, s 3

³ Ibid, s 11-13

⁴ Thörn, ”Modernitet, sociologi och sociala rörelser”, s 10

kollektivt handlande.⁵ Jerkeby ansluter till en rörelsedefinition som pekar mot att en empirisk social rörelse gränsar mot exempelvis ”parti” eller ”institution” inte är helt entydiga eller definitiva. Han nämner dock att motståndsrörelsen kan betraktas som ett relativt perforerat eller tvetydigt fenomen.⁶ Enligt Anthony Giddens är gränsen mellan formell organisation och social rörelse definitionsmässigt vag. Sociala rörelser kan på så sätt gradvis utvecklas till formella organisationer och en organisation kan utvecklas till en rörelse, t.ex. ett politiskt parti blir förbjudet och tvingas agera underjordiskt och kanske utvecklas till en gerillarörelse.⁷, vilket jag tolkar innehållet i Jerkebys definition.

Håkan Thörn diskuterar begreppet social rörelse som missvisande blivit beteckning för allt som rör sig i samhället; organisationer, föreningar, nya politiska partier, protester och sociala strömningar. Han hänvisar till Alberto Melucci som myntade begreppet *kollektiv identitet* m.a.o. identitetsparadigmet. Melucci förespråkar därmed en kombination av amerikansk och europeisk skolbildning.⁸ Inom den amerikanska forskningen om collective behaviour finns *resource mobilization theory* RMT -forskaren Charles Tilly som inriktat sig på politiska konflikter och intresserat sig för personliga motiv bakom protester. Tilly har definierat begreppet *kollektiv handling* som ”att människor agerar samfällt för att uppnå gemensamma syften. De som är inblandade i sådant beteende är i olika grad engagerade. Vissa kan uppvisa ett starkt engagemang, medan andra är mer passiva eller kan ge stöd lite då och då”.⁹ Thörn definierar begreppet social rörelse som att det innefattar en ”*kollektiv handlande i riktning mot social förändring*”. Han betonar att det är omöjligt att observera en social förändring i ett kort tidsperspektiv. Begreppet ska förstås analytiskt, och det innefattar men är inte liktydigt med ett antal organisationer, grupperingar eller mobiliseringar.¹⁰ Thörn nämner att begreppet *rörelsekultur*, kan ses som komplement till social rörelse. ”Rörelsekultur kan fungera som ett analytiskt begrepp, och då som en mer empiriskt orienterad kategori. En rörelsekultur är ett relativt autonomt och mångtydigt interaktionssammanhang, bestående av nätverk, organisationer och institutioner, knutna till en eller flera rörelser. Dess karaktär varierar historiskt så att en rörelsekultur kan vara i avsaknad av, eller upprätta mer eller mindre nära relationer till andra sfärer som stater, marknader och politiska eller kulturella institutioner”.¹¹

---

⁵ Ibid, s 140

⁶ Jerkeby a.a. sid 14

⁷ Giddens, s548

⁸ Thörn, a.a sid 95,

⁹ Ibid sid 99-101, se även Giddens s

¹⁰ Ibid s 113

¹¹ Ibid s 121

Jag tolkar detta som att Thörns definition av social rörelse och rörelsekultur har inslag av Tillys definition och skiljer sig från Jerkebys definition. Jag reserverar mig därmed från Jerkebys antagande, att motståndsrörelsen ska ses som en social rörelse. Jag föredrar att definiera motståndsrörelsen som en rörelsekultur. Det innebär att jag betraktar personer som deltog i motståndsrörelsen ingick i gemensamma tillfälliga nätverk oavsett parti-, social- och kulturell tillhörighet. Jag vill nämna i sammanhanget att en stiftelse som uppkom efter kriget var "*Grenseloser og kurerers forening 1940-1945*". Den bildades 1967. Man uppskattar att ca 1000 personer var gränslösa under kriget, och alla uppmärksammades inte efter kriget eftersom en del aldrig blev registrerade och gick under täcknamn. Syftet med bildandet av föreningen var att vara ett stöd till alla de som led av traumatiska minnen efter kriget och inte hade det krishanteringsstöd som soldater fick. 2008 hade föreningen 284 medlemmar. Föreningen lades ned 2012¹²

1.3.2 Individen i rörelsekulturen

Jerkeby har i en tidigare rapport studerat icke-militärtmotstånd i Norge, och kommit fram till slutsatsen att det personliga *motivet för motståndsarbete ska ses som ett led i vardagslivets anpassning*.¹³ Jag uppfattar att Erik Carlsson i sin avhandling *Sverige och tysk motståndsrörelse under andra världskriget* betonar en annan aspekt. Han har gjort en kategorisering av den tyska motståndsrörelsen, vilken har liknande drag som den norska motståndsrörelsen. Carlsson betonar att rörelsen var baserad på individer, och desto mer intressantare är betoningen på *att motståndsmannens (eller kvinnans?) karaktärsegenskaper* snarare än social, klassmässig eller annan gruppstillhörighet var styrande för den individuella anslutningen till motståndsrörelsen. Carlsson betonar detta som synnerligen viktigt. Han nämner också att det var en överlevnadsbetingelse *att minimera förbindelserna mellan grupperingarna* inom rörelsen med tanke på hotet av upprullningar av Gestapo.¹⁴ Utifrån Carlssons resonemang betraktas motståndsrörelsen som en rörelsekultur. Ytterligare en intressant aspekt hämtas från Håkan Thörns avsnitt som berör Max Webers analys att i krissituationer är att det är *de karismatiska ledarna som intar de naturliga ledarpositionerna*. Denna gör gällande att *den sociala rangordningen kan omkullkastas*. Emile Durkhiem betraktar *social solidaritet* som det sociala livets grundläggande element. Det handlar om

---

¹² www.forsvaret.no

¹³ Jerkeby och Karlsson, s 23, 26-27.

¹⁴ Carlsson, s 31-32, 364-365

någon form av sammanbrott i den sociala ordningen t.ex. kristillstånd som möjliggör och öppnar fram en social kreativitet¹⁵.

1.4 Forskningsläge

I Norge finns gedigen forskning kring ämnesområdet. Jag har valt att tagit del av en artikel av Tor Arne Barstad ”Norsk motstand fra svensk grunn” som ingår i verket red. Stig Ekman & Ole Kristian Grimnes ”Broderfolk i ufredstid. Norsk-svenske forbindelser under annen verdenskrig”(1991), Ragnar Ulstein ”Svensketrafikken vol 3”, Tore Gjelsvik ”Hjemmefronten. Den civila motståndsrörelsen i Norge under den tyska motståndsrörelsen i Norge under den tyska ockupationen 1940-1945”(1979)

Det civila motståndet ”hjemmefronten” är den vanligaste beteckningen på den civila motståndsrörelsen i Norge. Motståndsrörelsen gjorde allt för att störa det tyska informations- och åsiktsmonopolet, för att upprätta moral och opinion mot fienden i landet. Genom hemliga avlyssningar av radiosändningar, och mikrofilm på tidningsurklipp som smugglades in från Sverige blev man varse om kriget. Detta förmedlades vidare i sin tur genom hemliga tidningar, d.v.s. stencilerade nyhetsammandrag.¹⁶ Dessa delades ut hand för hand och distribuerades i höga upplagor. Detta var livsnerven i hjemmefronten. Många blev rekryterade till just pressarbetet som senare blev med i andra uppgifter. Det har beräknats att 50 000 radioapparater var i bruk under kriget. Arbetet med den illegala pressen beräknas sysselsatt omkring 20 000 människor. Tack vare den illegala pressen blev befolkningen varse om nazitysklands nederlag fr.o.m. 1942 vilket bidrog till att ockupationsmaktens legitimitet svek.^{17 18}

Man kan inte säga säkert hur många som deltog i hjemmefronten under krigsåren. Enligt Tore Gjelsvik började motståndsrörelsen organiseras under hösten 1940 ofta genom lokala och privata initiativ. De första som utövade motstånd 1940 krossades och dess medlemmar arresterades eller flydde. Snabbt utvecklades många förgreningar, nya män övertog deras uppgifter men måste arbeta mycket försiktigare. Motståndsgrupperna hade i första hand ansvar för de illegala tidningarna och ”exporten”, flyktingorganisationen. Denna verksamhet krävde också pengar för att kunna bedriva ett effektivt arbete. Pengarna samlades också in

---

¹⁵ Thörn s 92

¹⁶ www.snl.no

¹⁷ Gjelsvik, a.a s21-22

¹⁸ Överby, A: *Krigstid i gränsbygd*, s69-70,

från privat håll, och anskaffades efterhand från regeringen via den norska legationen i Stockholm. Två högt uppsatta personer i Norge tog ansvar för att skaffa pengar och att på ett betryggande sätt distribuera dessa till ett ökande antal motståndsgupper och ekonomiska stödorganisationer runtom i landet.¹⁹

Till bakgrund för bildandet av hjemmefronten hör yrkesmotståndet, som syftar främst till kyrkan och lärarna som bedrev rättighetsstrategin, vilken egentligen var riktad mot Nasjonal Samling (NS) som leddes av Vidkun Quisling. NS var Tysklands stöttepelare i Norge som sökte nyordna samhället genom införande av korporativt mönster, vilket inte fick det mottagande som väntats. Snarare tenderade motståndet eskalera. Folket delades in efter två kategorier: quislingar och jössingar. Quislingar var anhängare av NS och även kallade hirden (motsvarande hitler jugend). Jössingar var de som tog avstånd från ockupationsmakten, och en del tog steget att bedriva motstånd mot fienden.²⁰

Norsk front eller även kallat Råd Civil (R-gruppen) sägs ha bildats redan innan Adminstrasjonsrådet avsattes. Den bestod av högre ämbetsmän, jurister, präster, officerare, lärare, fackföreningsfolk och av andra i samhället sk. traditionella elitgrupper. Vid sidan av representanter för många andra bäst organiserade och professionella i det norska samhället. Syftet var att skapa en bred och landsomfattande motståndfront. De organiserade sig i olika avdelningar. R-gruppens viktigaste betydelse var nätverksbyggande i den sk. hållningskampen mot tyskarna och quislingarna. Tore Gjelsvik deltog 1940 att utveckla ett förbindelsesystem mellan R – gruppen och distrikten uti landet. De använde sig av pålitlig järnvägspersonal, busschaufförer och av människor som reste mycket som lämpade sig som kurirer. Problemet var att en efter en försvann, arresterades. En väl så viktig avdelning var information och propagandaenheten som både drev två illegala tidningar och gav ekonomiskt stöd till illegal press i landet. Gruppernas ledare bildade en slags huvudkommitté. Man sökte råd och information hos framträdande personer bl.a. Johan Scharffenberg.²¹ Dessa personer uppfattades inte formellt vara knutna till R-gruppen. 1942 upphörde R-gruppen fungera som ett motståndscentrum. Detta innebar för Tore Gjelsvik verksamhet inom den militära organisationen XU, eftersom flera av hans studiekamrater tillhörde ledningen inom XU, som var den största underrättelseorganisationen under ockupationen.²²

---

¹⁹ Gjelsvik, a.a. 21-22, 26-27

²⁰ Gjelsvik, a.a. s 21-23

²¹ Ibid, s28-29

²² Ibid, s30

R-gruppens efterträdare bildade två ledningscentraler so utgick ifrån Oslo. Den ena var *koordinationskommiten (KK)* var den viktigaste central inom landet, även kallat Sivorg, och den andra var *Kretsen* som ägnade samband med Milorg och London. Den enda del i Hjemmefronten som, som var formellt organiserad var den militära delen Milorg. Den stod under Forsvarsdepartementet (FO) i London, och var uppbyggd som en vanlig organisation var effektivt hållen av tyskarna fram till slutet av kriget. Från början några tusen ”jegere” till i slutet av kriget ca 40 000 man. Deras uppgift under kriget var att skicka meddelanden till London, och förbereda den sista slutstriden i landet. Hjemmestyrkene (HS) byggdes upp runtom i landet informellt. De fick utbildning av vapeninstruktörer som hade tränats i de sk. hälsolägren i Sverige. Mot slutet 1944-45 transporterade och mottog hjemmestyrkene stora mängder vapen och utrustning från Sverige²³

XU stod också under FO i London. Till en början rekryterades till en början studenter vid Oslo universitet, sedan poliser, järnvägspersonal till XU. Från början samarbete med Milorg, men sedan hösten 1941 kom XU att hamna under Forsvarets Overkommando II och fick öronmärkta ekonomiska medel till organisationen. De första rapporterna skickades med flyktingar till Sverige, senare utvecklades en kurirtjänst.²⁴ I boken *HS i Grue* omnämns att en särskild XU-ruta gick genom Grue och kom in på svenska sidan vid Falltorp. XU hade direkt kontakt med utefronten i Stockholm och London.²⁵ Underrättelseorganisationen drev med post, kurir och radio, och hade kontakter med svensk och brittisk underrättelse och senare amerikansk underrättelsetjänst tidigare var kurirvägarna i hög grad baserat på personliga initiativ men från våren 1943 fick man ett fastare ruttupplägg genom upprättelsen av kurirkontoret. Organisationen gjorde stor insats med att kartlägga tyska aktiviteter i Norge. Rapporter blev sänt med kurirer till Stockholm. På slutet hade XU runt 1500 agenter runtom i Norge. styrdes troligtvis från Stockholm. Tystnadsplikten upphörde 1988. MI styrdes av major Ørnulf Dahl i Stockholm. Andra delen av XU styrdes direkt från London.²⁶ Ockupationsmakten fruktade den norska underrättelseverksamheten mer än något annat. Nazisterna slog hårt mot avslöjade grupper, en del fick dödsdomar. Senare dömdes straffen till livstids tukthus. Gestapo røjde grupper med hjälp av norska angivare. Gestapos arbetsmetod var att vinna förtroende för det kunde leda till fler avslöjanden Faran för

---

²³ Ibid, s133

²⁴ Ibid,s247

²⁵ Sund; *HS i Grue* s 169-170

²⁶ *Barstad*, s 246 -248

avslöjande och med risken att drabbas av dödsstraff band människor samman i hemliga och mycket effektiva sällskap.²⁷

Samordningen var många gånger tillfällig, baserad på lokala och personliga förhållanden och upprättad utan längre tidsperspektiv. Samordningen famlande och kommunikationerna bristfälliga inte enbart gentemot Norge och Storbritannien utan också lokalt inom landet. Exporten denna verksamhet var strikt decentraliserad och hade som regel egen motståndsmiljö och linje till Sverige. Förutsättningen för kontakten med den norska exilregeringen i London via ambassaden i Sverige var den sk. exporten och kurirverksamheten. Kurirverksamheten leddes från kurirkontoret på Skeppargatan i Stockholm men friheten var relativ stor för egna initiativ. Uppdragen kunde ske fram till gränsen och ibland in i landet. I retur kom underrättelser av olika slag som kom till användning i de allierades krigföring.²⁸ Järnvägstjänstemännen bidrog med en hel del information 1941, och resten av krigstiden om hur tyska trupper förflyttades. Andra tjänstemannagrupper som tog stora risker var tullare och poliser. De kunde dessutom bli uppsagda från sitt arbete. Det de sysslade med klassades som olovlig underrättelseverksamhet.²⁹ Det var i västra Värmland, i norra Dalsland och i Dalarna som man sökte och fann de kurirer som utgjorde den sista länken i förbindelsekedjan London-Stockholm-Oslo. Kurirövergångar fanns även längre norrut i Jämtlandsområdet och kring Riksgränsen.³⁰ I Göran von Knorrings skildring om motståndskvinnor passerade sex gränsen inom uppsatsens undersökningsområde. En gick över gränsen i Lekvattnet 1944, en kryssade gränsen vid Gåsstjärn, Östmark 1944, två (ett par) vid Possåsen, Södra Finnskoga 1944, Medskogen 1943, i sin flykt till Sverige.³¹ Detta visar på att flyktvägarna i området faktiskt var i bruk. Samtliga uppgav falska identiteter, därför har jag inte kunnat spåra dem i landsfiskalens arkiv.

På 1970-talet skrevs en del avhandlingar om Sveriges roll under andra världskriget (SUAV-projektet), men de två avhandlingar som ligger nära tillhands för min studie skrevs i slutet av 1990-talet är Stefan Jerkeby som studerat civila motståndsrörelser under ockupationstid i Norge och Danmark utifrån ett historiesociologiskt perspektiv. Syftet med avhandlingen är att förklara uppkomsten av motståndsrörelser och utvecklingen av motståndsrörelse. Med

---

²⁷ Gjelsvik, s23

²⁸ Gjelsvik, a.a. s10-11

²⁹ Hammarlund, a.a., s62-64

³⁰ Johannesson, Gösta; *Kurirer, flyktingslotsar och slippegång* sid 2-3., Karlstad 1999.

³¹ Knorrning, *Utan kvinnorna hade det inte gått*, s41, 49,58,92-93.

betoning på social rekrytering och handlingsstrategier. Han motiverar sin undersökning med att det förekommer många deskriptiva undersökningar som innehåller motsägelser och oklarheter vid förståelsen av ockupationshistorier.³² Denna avhandling är av betydelse för min undersökning för att söka ge en teoretisk förklaring till varför just den enskilda människan drogs in och involverades i motståndsrörelsen. Han citerar från Vilhelm Auberts *Det dolda samhället* och nämner att densamme deltog i en underrättelseorganisation. Aubert beskriver den underjordiska rörelsen som en kontrast mot en total institution.³³ Detta är intressant för min studie eftersom en av de intervjuade personerna hänvisade till just Vilhelm Aubert som en av ledarna till den motståndsgrupp hon själv tillhörde. Till skillnad mot Jerkeby som begränsat sig till den civila motståndsrörelsen, skildrar jag även den väpnade delen.

Tidigare har Jerkeby även tillsammans med Jan Ch Karlsson skrivit för FOA rapporten (Försvarets forskningsanstalts beteendevetenskapliga institution) *Drivkrafter bakom handlingar under ockupation*. Denna skrevs på uppdrag från regeringen 1987 för forskning om icke-militärt motstånd, d.v.s. alla former av motstånd som kan betraktas som komplement till totalförsvaret (militär och civilförsvaret), och som exempel använder sig av motståndsrörelserna i Norge och Danmark. Rapporten prövar hypotesen om motståndet var ett led i anpassning till vardagen³⁴

Erik Carlsson motiverar sin avhandling som ytterligare ett bidrag till kartläggningen av svensk utrikespolitik under andra världskriget, som fortfarande är outredd. Carlsson fokuserar på den tyska motståndsrörelsens utrikesförbindelser och Sveriges förhållningssätt för att skapa en helhetsbild och komplement till tidigare forskning. Carlsson redogör i kronologisk ordning kontakter och episoder mellan tyska motståndsmän och de aktivt engagerade i Sverige. Denna avhandling är intressant för min studie eftersom Carlssons utredning visar på vilka typer av personer som var involverade på tysk och svensk sida samt vilken betydelse de hade samt vad gjordes på svensk sida på enskild nivå och/eller ämbetsmannanivå, likaså förekom vetskap, förankring och acceptans från central nivå samt hur kontakterna bedrevs³⁵. I det stora hela visar Carlsson på att Berlin – Stockholm var en huvudförbindelse i den tyska motståndsrörelsens utrikes kontakter under andra världskriget. Jag menar alltså göra ett liknande angreppssätt med källmaterialet om norsk motståndsrörelse och kontakt med Sverige

---

³² Jerkeby, Stefan; ”*Slutna cirklar. Om civila motståndsrörelser i Norge och Danmark 1940-45*”, sid. 13-15.

³³ Jerkeby s213

³⁴ Jerkeby och Karlsson, s 26,s61-66

³⁵ Carlsson, Erik; ”*Sverige och tysk motståndsrörelse*” sid 33, 36, 53

men utifrån den enskilda människans perspektiv på lokal nivå och jämföra med det resultat Carlsson presenterar. I slutet av Carlssons avhandling diskuteras vad som egentligen är nytt bidrag till forskningen, vilket är arkivforskningen. Källmaterialet är ett problem eftersom det oftast består av fragment av naturliga skäl menar Carlsson³⁶. Carlsson hävdar att de facto under krigsåren var man hänvisad till att kanalisera dessa hemliga kontakter via ett tredje land, som i Sverige, vilket också var fallet för norsk motståndsrörelse.³⁷

Ett flertal uppsatser på universitets- och högskolenivå handlar om Sverige under andra världskriget. På universitetet i Karlstad skrevs en C-uppsats *Motståndsrörelser i Sverige och Norge under andra världskriget* av Ulla Grundel 1999 vilket är intressant för dels som ett exempel på lokal studie, dels för den beskriver bl.a. hur ett par bedrev illegalt motståndsarbete i Sverige under krigsåren. Paret levde i Arvika, och mycket av det som skrivits om andra världskriget i Värmland är centrerat just till västra Värmland och närheten till järnvägslinjen Oslo-Stockholm. Jag har inte funnit så mycket skrivet om ämnesvalet kring nordvästra Värmland, däremot finns en B-uppsats³⁸ som beskriver flyktingtrafiken i det geografiska område som jag avser undersöka.

1.5 Avgränsningar

Litteratur om Norge under andra världskriget är mycket omfattande, därför har jag tvingats göra ett urval. Studien behandlar delar av området kring Finnskogen både på svensk och norsk sida under andra världskriget. Anledningen till varför detta geografiska område skildras är dels att det som tidigare skrivits om av naturliga skäl handlar om trakterna kring järnvägslinjen från Stockholm som går förbi Arvika-Charlottenberg-Oslo, dels har jag fått tagit del av en amatörforskares material och som är bördig ifrån området. Jag har dessutom fått norska kontakter i geografisk jämnhöjd med Finnskogen, vilket leder till möjlighet att få inblick på uppfattningar som finns på norsk sida. Jag har uteslutit att beröra kommunisternas egen motståndsrörelse. Anledningen till det är att anser att det skulle vara en undersökning i sig och jag tycker mig sett ett mönster att de organiserade sig på andra premisser och självständigt från de rörelser som jag nämner i denna undersökning. Huvuddragen i de olika gränsövergångarna var 1) Kurirrutt, 2) Stafettrutt, 3) Postrutt, 4) Godsrukt 5) Sjørutt. I denna uppsats nämns kurirrutt och stafettrutt. Kurirrutt innebar att en person kommer från ett ställe i

---

³⁶ *ibid*; sid 379-381.

³⁷ Carlsson, s31-32

³⁸ "Flyktingar från Norge registrerades vid Finnskoga landsfiskalskontor 1943 och 1945" skriven vid Karlstad universitet våren 2000 av Anna Nyberg

Sverige, i regel Stockholm och tar sig över gränsen till en bestämd mötesplats i Norge. Denna blev använd vid speciellt viktiga meddelanden eller speciell utrustning som skulle fraktas. Stafettrutten innebar att meddelanden och material i etapper tills bestämda platsen. Vid gränsen gömdes sakerna på ett avtalat ställe, och blev hämtat från andra sidan. Den snabbaste och mest effektiva var järnvägslinjen mellan Stockholm – Oslo via Charlottenberg. Men vid några tillfällen rullades den upp, och flertal arresteringar gjordes.³⁹

1.6 Metod

Arbetsmetoden kan sägas vara hermeneutisk. Strategin har varit insamling och bearbetning av data med anknytning till gränsbygden Finnskogen på båda sidor riksgränsen. Fältstudier har inte enbart bedrivits på arkiv utan i hemmet hos en motståndsmän i Namnå, på gården där flyktingarna gömdes och guidning längs en sträcka där kurir- och flyktingtransporten pågick. En intervju gjordes hemma hos en f.d. tullare i Karlstad. Möten med släktingar till motståndsmän i Svullrya och Kirkenær. Alf Arvidsson, docent i etnologi har i *Livet som berättelse. Studier i levnadshistoriska intervjuer* diskuterat olika modeller för muntligt berättande. Bl.a. nämns *oral history* som används för att belysa historiska händelser utifrån socialhistoriska frågeställningar. Denna modell innebär att en period av informantens liv belyses, inte livet som helhet. Intervju bygger på samspel och intervjuaren styr urvalet⁴⁰. Denna strategi användes vid intervjuer av personer som upplevde och deltog i motståndsrörelsen. Ett argument mot metoden är personernas höga ålder och informationen bygger på dennes hågkomster och minnen från krigsåren.

I Johan Svanberg uppsats ”Erfarenheter och sociala minnen, berättelser och motberättelser. Möten mellan svenskar och ester i Olofström efter 1945” belyser Svanberg dilemmat med muntliga källor som primärkälla. Sociala minnen konstrueras när en grupp enskilda människor minns tillsammans och det privata, enskilda minnet blir socialt och gemensamt när det artikuleras tillsammans med andra som har liknande erfarenheter och bakgrunder. Berättelser skapas genom samtal. Problemet med sociala minnen är att lång tid har gått sedan händelserna inträffade och innehållet påverkas förmodligen av samhällsförändringar efter den aktuella händelseperioden. Jämfört med skriftliga protokoll som nedtecknades samtida har ingen efterhandskonstruktion gjorts. Däremot kan inte skriftliga källor och kvarlevor vittna om de verkliga upplevelserna som mötet med människor som vittnar om sina erfarenheter.

---

³⁹ Red. Grimnes. Barstad, sid 262-263.

⁴⁰ Arvidsson, Alf; ”*Livet som berättelse. Studier i levnadshistoriska intervjuer*” sid 11,25,27-28, 31.

Det skriftliga källmaterialet kan dessutom vara tillrättalagt. Vid muntliga intervjusituationer skapas en subjektiv berättelse mellan den intervjuade och intervjuaren som blir ett unikt källmaterial. Svanberg betonar dock att en människas minne är långt ifrån en trygg förmedlare av historiskt fakta.⁴¹

Dessutom har jag upplevt de platser där flyktingar gick över gränsen vid Nyckelvattnet och Røjden, samt besökt grenselosutställningen vid Kongsvinger festning. Intrycken från de verkliga platserna borde ha betydelse för tolkningen av materialet. Vad beträffar kartläggningen av Finnskogen har pusselarbete gjorts utifrån muntliga källor, urvalet av litteratur och arkivmaterial från landsfiskalens arkiv. För att komma till kärnan med denna undersökning har jag även studerat både norsk och svensk litteratur som berör förbindelserna mellan Sverige och Norge under kriget. Jag hämtar teoretiska utgångspunkter till min undersökning utifrån en historisk avhandling som kategoriserat den tyska motståndsrörelsen liksom två sociologiska avhandlingar som behandlar begreppet social rörelse, varav den ena direkt behandlar den norska motståndsrörelsen.

1.7 Material

1.7.1 Källor

Genom kontakten med Nils-Åke Antonsson som samlat på sig ett gediget material om beredskapstiden i Östmarksområdet har jag fått en inblick i lokala händelser och episoder, liksom fått tagit del av hans kontaktnät. Tre intervjuer med levnadshistoriskt perspektiv gjordes av mig våren 2003, och jag använder mig av tre intervjuer som Antonsson gjort. Det primära källmaterialet är begränsat till individuella berättelser om krigsåren 1940 – 1945, och framförallt från tiden 1942 till krigsslutet. Muntliga källor som använts är sex intervjuer gjorda med personer som var aktiva under kriget. Tre av dessa intervjuer är gjorda 1993, och tillhör Nils-Åke Antonssons personliga arkiv. Antonssons material som består av flertal intervjuer på kassetband, fotografier, tidningsurklipp finns idag samlat på Folkrörelsernas arkiv Värmland, men är i skrivande stund omärkt.

En av informanterna är en svensk man som drev affär i Røjdfors tills 1941 då han blev krigsplacerad i Stockholm. Denne beskriver allmänt hur kriget uppfattades i samhället Røjdfors med omnejd samt vad han visste om de illegala aktiviteter som skedde i området.

---

⁴¹ Historisk tidskrift 129:4 2009 Johan Svanberg, sid 623-624, 627-628, 632.

Den andra och tredje intervjun är gjorda med norrmän som var med i den norska Hjemmefronten och företog illegala aktiviteter. De övriga tre intervjuerna är gjorda av mig våren 2003 varav en har särskild betydelse för studien. Den första intervjun; en man som var f.d. furir och tullare. Fram till 1943 var han krigsplacerad i Lekvattnet, Värmland och samma år tog han tjänst som tullare. Först placerades han vid Östervallskog, sedan Eda och senare fram tills krigsslutet vid tullstation i Medskogen. Intervju (nr2) gjordes med en norrman 90 år som var både grenselots och kurir under åren 1941-1945. Strax efter krigsslutet var han XU-agent under en kortare period. Vid samma tillfälle intervjuades (nr 3) ett par som var bekanta med norrmannen. Mannen var kring 16-17 årsåldern vid krigsutbrottet och som företog en del olagliga turer till Sverige och var även nära släkt med en man som var som skötte sista länken i svensktrafiken längs denna ruta och god vän till intervjuperson nr 2. Intervjuperson 2 har störst betydelse för studien. N-Å Antonsson gjorde dessutom en ytterligare en intervju med (nr 2) tillsammans med (nr 4) en kvinna som norrmannen hjälpte fly över gränsen, och som i sin tur var student och verksam XU-agent. Jag har även valt att använda ytterligare en informant (nr5) som Antonsson gjorde en intervju med hösten 2003. Det är en man som också var i 18-årsåldern vid krigsutbrottet, och som från att bli sympatisör till Hitler och nazism gick över till att agera som motståndsmän. Mannen befann sig dock inte i det utvalda undersökningsområdet, mer än att han flydde över gränsen i de sydligaste delen av Finnskogen. Men jag har valt att använda detta material för det dels är materialet unikt, dels för det ger inblick i hur en människa valde att agera under kristid. Ett komplement till de muntliga källorna som jag använder mig av är två lokalhistoriska biografier som skildrar motståndsrörelsen i Grue. Båda böckerna är skrivna av motståndsmän och innehållet baseras på sina egna memoarer, intervjuer, ”kvargömda” dokument och fotografier. Båda böckerna är skrivna under 1990-talet. Materialet används både för bakgrundsbeskrivning och för att få en bild av rekryteringsprocessen under kriget.

Arkivmaterial från Finnskoga landsfiskal används för att kartlägga de kända illegala aktiviteter som lokalbor på den svenska sidan företog sig under krigsåren, och om rapporter om politiska flyktingar och illegala flyktingar som härleddes till motståndsrörelsen. Jag har även iakttagit det officiella mottagandet av flyktingar före och efter 1943 utifrån de anteckningar som gjorts i landsfiskalens arkiv diarium för hemliga ärenden. Ett komplement till detta är muntliga intervjuer som Antonsson gjort med lokalbefolkning. Källuppgifter är även hämtade från litteratur som Mia Berner *Österut. En empirisk roman*, Göran von Knorring *”Utan kvinnorna hade det inte gått. Norge – Sverige 1940-1945”* Anders Johansson

”Den glömda armén” samt Tore Pryzers bok om *Kvinnliga agenter under andra världskriget i Norden*.

1.7.2 Källkritik

Källmaterialet är fragment av den norska ockupationshistorien och gränsbygden Finnskogen. Jag är ytterst medveten om samtliga muntliga källor liksom de två biografierna ska användas med åtanke på tidsaspekten och att materialet baseras på krigsgenerationens gemensamma sociala minnen om den tiden. Intervjumaterialet baseras på dessa mäns och kvinnas minnen och erfarenheter, d.v.s. efterhandsberättelser från kriget. Å andra sidan är detta källmaterial unikt, intervjusamtalen är inspelade på band. Motsvarande gällande rapporten om illegala flyktingar sökte jag för Torsby landsfiskalsdistrikt men materialet saknades för de gällande åren, makulerades 1989. Konsekvensen av detta är att materialet inte är heltäckande. Visst material som kunde varit av intresse för studien från landsfiskalen i Finnskoga makulerades 1972. Av forskningsekonomiska skäl har jag inte gått igenom landsfogdens Anders Holmströms arkiv vilket kan ha varit betydelsefullt. Sekundära källor som använts är inte skrivna för att belysa Finnskogen. Informationen är tagen ur sitt sammanhang, däremot visar denna på att dessa personer rörde sig i trakterna och att Finnskogen var betydelsefull.

2. Historisk bakgrund

2.1 Den politiska stämningen när Norge ockuperas

Klockan 12.15 den 10 april 1940 skickade socialministern telegram till landshövdingen i Värmland med meddelandet att tysta ned tidningarna i länet angående all information om militära angelägenheter. Tyskland hade natten innan invaderat Norge. Statsminister Per-Albin Hansson hade 1939 gått ut med det lugnande beskedet att Sveriges beredskap är god. Plötsligt var kriget nära det svenska fastlandet.⁴² Under de första sju dagarna av den tyska ockupationen var det kaotiskt tillstånd i Norge. Kungen och den norska regeringen tvingades fly till England. Vidkun Quisling och hans Nasjonal Samlings (NS) självtagna makttillträde förbättrade inte det hela.⁴³

2.2 Gränsbevakningen 1940-1942

Det svenska polisväsendet var uppdelat vid denna tid. Landsfogde motsvarade dagens länspolischef och statsåklagare, fram till 1965. På landsbygden var landsfiskalen den tjänsteman som verkställde landsfogdens order. Fjärdningsman motsvarade närpolis. Aktiviteter vid gränsen rapporterades till landsfogden⁴⁴. Den 9 april 1940 stängdes gränsen mellan Sverige och Norge och hårdbevakades av tysk militär. Mer än 20 000 norrmän lyckades ändå fly till Sverige undan naziokkupationen. Det var inte bara från Norge flyktingarna kom utan från alla delar av Europa kom folk som flydde från krig och förföljelser. I krigets slutskede då koncentrationslägerfångar anlände upplevdes gräsligheterna på nära håll. Det fanns svenskar, värmlänningar som aktivt hjälpte flyktingarna över gränsen, genom att själva ta sig över till den norska sidan och visa väg tillbaka. Flera riskerade sina liv genom sin insats för friheten.⁴⁵ I månadskiftet september – oktober 1940 avsattes kungen, upplöstes stortinget och det norska folket upplystes om att det bara fanns en enda väg till frihet och oberoende den via NS. 1940 förbjöds alla politiska partier utom Nasjonal Samling (NS). Ockupationsmakten förbjöd även den fria pressen i landet, och en våg av andra förbud följde i landet. I Oslo och östlandsområdet var fienden mest politiskt verksam och folket kände sig mest avskuret från omvärlden. Tore Gjelsvik uttrycker situationen enligt följande: *”Vi var rädda för framtiden...Näringslivet avstannade på många platser genom brist på råvaror och pengar, arbetslösheten ökade kraftigt... Protyska argument som började smyga*

⁴² Johannesson, Gösta; *Dans på slak lina*, s28-29

⁴³ Gjelsvik, Tore; *Hjemmefronten* sid 14

⁴⁴ www.polismuseet.se

⁴⁵ Furingsten, Agne; *Värmland i krigets skugga*, sid 8-18, ingår i red. Värmland förr och nu 1990, Ystad 1990

*sig in i samtalen människor emellan. Folk i allmänhet var bekymrade och tog en dag i sänder”*⁴⁶.

Den svenska politiken som kom att föras kan betraktas som mindre gloriös, men som realistisk och väl avvägd. Inom samlingsregeringens skilda politiska läger varierade inställningen till Hitlerregimen, vilket avspeglades i samhället i dess helhet. Tysklandsvännerna var många, och överrepresenterade inom yrken som det militära, präst- och polisväsendet. Men nazisympatier existerade och Värmland var ett av de distrikt där nazismen hade starkast rötter.⁴⁷ Norska flyktingar kunde förpassas tillbaks till gränsen. Från tysk sida påtalades den svenska pressens kritiska hållning, och man beklagade detta från tyskt håll eftersom det skapade misstro gentemot Sverige. Dessutom hade tyskarna önskat att Sverige skulle delta i kampen mot kommunism efter angreppet mot Sovjet.⁴⁸ Den militära beredskapen kom inte vara tillräcklig förrän 1942, och först 1945-46 hade den massiva upprustningen gett resultat. Efter 1942 kunde den svenska eftergiftspolitik avvecklas steg för steg gentemot Tyskland.⁴⁹ I Norge beslagtogs radiomottagare för att den norska befolkningen inte skulle få ta del av BBC:s norska sändningar om kriget i Europa, och fri press förbjöds.⁵⁰

2.3 Gränsbevakningen 1943-1945

Under sensommaren 1943 sades transiteringavtalet upp med Nazi-Tyskland. Beredskapen skulle då förstärkas i Värmland och efter hela gränsen mot Norge. Totalt var mer än en miljon män inkallade inom totalförsvaret under kriget. Under de kritiska skedena var mer än 300 000 män inkallade samtidigt, jämfört med den normala beredskapsnivån låg annars på 150 000 – 200 000 inkallade.⁵¹ En soldat förlagd vid gränsen uttryckte sig följande: *”Vi kände att vi befann oss mellan krig och fred”*. Citatet uttrycker det enormt spända läget som rådde i perioder under kriget. Ibland trängde sig verkligheten inpå och de fick ta hand om flyktingar och slussa vidare dem, tyska överflygningar och någon enstaka gång amerikanska bombplan som nödlandade. Norska flyktingar mottogs med öppna armar.⁵²

---

⁴⁶ Gjelsvik, a.a. s 14

⁴⁷ Furingsten; a.a., sid 8-18.

⁴⁸ Richardsson, Gunnar; *Beundran och fruktan*, sid 86-90 samt 109-112.

⁴⁹ Ibid, s 109-112

⁵⁰ Gjelsvik, a.a.s 13-14

⁵¹ Furingsten; a.a., sid 93, samt Lars Ericson; *Medborgare i vapen*, sid 136.

⁵² Furingsten; a.a., sid 23, 83.

2.4 Det norska motståndet

1943 skickade Gjelsviks grupp ut parollen att hålla sig undan från arbetstjänsten. Då började kampen om Norges ungdom.⁵³ Många av medlemmarna i hemmefronten var unga människor i arbetspliktig ålder. Det var få som såg annan utväg än att fly över gränsen till Sverige 1943. En förfrågan skickades till Stockholm om inte de unga pojkarna kunde upptas i de norska polistrupper som höll på att organiserades där. I början av juli fick de besked att de kunde ta emot 2000-3000, alla åtgärder vidtogs för att börja transportera dessa. Exportorganisationerna arbetade för högtryck, och nya rutter lades upp för att hinna avverka som många som möjligt under loppet av sommarsäsongen. Vid utgången av augusti 1944 hade mer än 1500 man kommit över till Sverige.⁵⁴ All utbildning av norska och danska polistrupper skedde under stort hemlighetsmakeri i Sverige. Norrmännen tilläts bedriva "hälsoläger" vid några platser i Sverige bl.a. Älgberget i Dalarna. Hälsolägren var snarare en slags gerillautbildning för norrmän inför den stundande slutstriden. De försörjdes med vapen och annan utrustning från Stockholm och med nedsläpp från brittiska flyg längs gränstrakterna.⁵⁵ Sverige bedrev underrättelsetjänst via den sk. C-byrån bl.a. kartlades politiska flyktingar, kommunister men gav också understöd till motståndsrörelsens arbete.⁵⁶ C-byrån kunde ha sina lokala ombud vid tullstationer eller inom landsfiskalväsendet, d.v.s. en del personer kunde kryssa gränsen utan notering, radio- och telegrafförbindelse med Norge tilläts från svensk mark.⁵⁷ När Oslouniversitetet stängdes 1943, arresterades 1100 studenter, ca 700 skickades till omskolningsläger i Tyskland. De studenter som undkommit räddades av ett jättearbete av samtliga exportorganisationer över till Sverige, där många gick i polisgrupper som höll på att upprättas. Det väckte starka reaktioner, speciellt i Sverige, samt bidrog till att väcka både folkopinion och styrande till insikt om vad tyskt herravälde innebar.^{58 59}

2.5 Gränslots- och kurirverksamheten

En annan del i motståndsrörelsen var att organisera flyktingvägar till Sverige, den sk. "exporten". Ett omfattande nät av folk med lokal kännedom tog på sig uppgiften att vara gränslots och tillsammans lyckades dessa motståndsmän få omkring 60 000 norrmän att passera gränsen mot öst i hemlighet. Inte ovanligt att desamma sysslade med kuriruppdrag,

---

⁵³ Gjelsvik,a.a.s 108

⁵⁴ Ibid,s174

⁵⁵ Johansson,Anders; *Den glömda armen*, s 89-90, 163

⁵⁶ Ekman och Grimnes; *Tor Arne Barstad " Norsk motstand fra svensk grunn"*, s236

⁵⁷ Johansson;a.a. s163

⁵⁸ Ibid ,.s131

⁵⁹ Hammarlund,a.a s, 56-58

fick meddelanden, material från Sverige som skulle föras vidare till Oslo. Motståndsgrupporna, i första hand de illegala tidningarna och ”exporten”, flyktingorganisationen krävde också pengar för att kunna bedriva ett effektivt arbete. Det upprättades hemliga ekonomiska stödkassor till hjälp åt anhöriga till gripna och flyktingar, och åt utsatta befolkningsgrupper som poliser och andra offentliga tjänstemän.⁶⁰ Gjelsvik nämner ”Vi som själva deltog hade vaga föreställningar om hur det hela var organiserat.” I stort sett kom alla samhällsgrupper att bli representerade i motståndskampen. Motståndsmän arresterades eller flydde, snabbt bildades många förgreningar. Nya män övertog den förres uppgifter men de måste arbeta mycket försiktigare.⁶¹ Folk inom enskilda yrkesgrupper som låg bakom de framgångsrika aktionerna anade man. Några trodde att riktlinjerna för kampen kom från kungen och regeringen i London. Ingen visste med säkerhet hur hemmafronten styrdes 1942. ”Man skall inte inbilla sig att den organisation och det samarbetsmönster som fanns etablerat inom Hjemmefronten under de sista krigsåren hade uppstått från början” nämner Tore Gjelsvik.⁶²

---

⁶⁰ Gjelsvik, s

⁶¹ Ibid, s 20-21

⁶² Ibid, s103

3. Den empiriska undersökningen

3.1 Finnskogen 1942-1945

I biografen ”*Grue i krig*” beskrivs att dagen den 17 april 1940 drog tyska trupper genom orten och ryktena gick vilda i Finnskogen. Dagen gick till historien som panikdagen. Ryktet visade sig vara överdrivet för någon direkt krigshandling inträffade inte i Grue under kriget.⁶³

Trakterna kring Grue blev däremot ett viktigt område för trafiken till Sverige under kriget. Skogarna skymde både lotsar och flyktingar, och i sin biografi beskriver han de för honom kända flyktvägarna i trakten. De flesta flyktvägarna togs i bruk först 1942.⁶⁴ Det var viktigt att det var säkert och goda mottagelser på svensk sida gränsen. Det är strängt förbjudet att ta emot norrmän, men de flesta svenskar var välvilligt inställda och hjälpte till på många sätt och vis. Bland dessa nämns familjen Persson vid Svenshöjden i Nyskoga, Yngve Fredsberg från Östmark, och paret Olsson vid Askogaberget.⁶⁵

Kriget vart en drastisk omställning för befolkningen på båda sidor gränsen. Vägen vid gränsen blev avstängd med en stenmur, svensk militär bevakade den svenska sidan. På Finnskogen var man ofta självförsörjande, läget var värre i städerna.⁶⁶ Ungdomen fortsatte med sitt nöjesliv, utom att man inte samlades i någon lokal som t.ex. Skogheim, utan på gårdarna längs gränsen. På Finnskogen fanns inte så många quislingar som det fanns i Kongsvinger och i de större orterna. Däremot anmälde sig en del personer som sympatisörer till Nasjonal Samling, trots de var motståndare till regimen. De kunde då arbeta mera ostört för hemmefronten. Ingen misstänkte dem, om de var medlemmar i partiet. En som nyttjade detta var landsfiskalen i Grue. Han kunde då meddela hemmefronten om något speciellt var i görningen. Detta blev problematiskt efter kriget. En motståndsmann vittnade till hans fördel. Närmaste tyska högkvarter låg i Kongsvinger. Det var högst sällan som någon därifrån var på patrull mot gränsen.⁶⁷ Det fanns en tysk vaktavdelning om 16 man vid Skogsheim i Svullrya. Deras huvuduppgift var att kontrollera trafiken på vägarna nordöver och söderut samt över gränsen vid Röjdåfors. De kunde få förstärkning från Kongsvinger. Det sattes upp bommar vid vägar

---

⁶³ Sund, *Grue i krig*, s 137

⁶⁴ Ibid, s12-16

⁶⁵ Rasted och Kjølsest; *Grue i krig*, 169, 192, 200, se även Sund s 88-90

⁶⁶ *Värmländsk kultur*, nr 2 1990, s

⁶⁷ Folkrörelsearkivet; Antonssons, N-Å; *Bandupptagning 920079X*

bl.a. Rotemoveien. De tyska soldaterna sägs ha varit hövliga mot lokalbefolkningen.⁶⁸ Kriget märktes inte så mycket, utom de gamla SS-soldater som fanns vid gränsposteringen i Svullrya. De lastbilar som passerade slapp visa papper och genomgå kontroll, och detta öppnade möjligheter för illegal transport av flyktingar och utrustning. Andra norrmän, sk hirden var mer hatade än tyskarna själva. Dessa hade i uppdrag att spionera på norrmän. Det bodde fem hirdar i närheten av Röjdåfors på norska sidan.⁶⁹

En affär låg belägen inte långt från gränsgatan. Norrmännen kom efter stängningstid och handlade. Norsk valuta var inte gångbar, så norrmännen hade med sig kopparmynt och andra betalningsmedel som hudar och skinn. En lastbil körde ut varor till affären, ibland hade lastbilen med sig stora trälådor. Men det fanns inte angivet vad de innehöll eller vart de skulle. Lådorna lämnades utanför magasinet, på natten hämtades de av norska motståndsmän. Lådorna innehöll små radioapparater, som lades ut åt norska befolkningen. I en bandintervju Antonsson tagit del av vittnar om Röjdåfors affär. Enligt den dåvarande affärsinnehavaren Ernst Johansson var det många som gick över gränsen till bekanta med bristvaror. Ernst fick mer och mer kontakt med motståndsrörelsen. Det kom bl.a. radioapparater som var förpackade i brödkartonger. Annat som skickades var pengar, vapen och flygblad och till slut blev det en stor uppsamlingsstation i Röjdåfors. Norrmännen hämtade detta material genom svenska kontakter, en viktig sådan var tulltjänstemannen Olaus Olsson, en annan var skogvaktaren i Viggen, Viktor Jansson, som själv överlämnade sändningar på andra sidan gränsen. Båda fick kung Haakons utmärkelse efter kriget. Ernst nämner att den hjälp som ”vi gav norrmännen var bättre än om vi skulle hjälpt dem militärt”. Polisen var ute i bygden och försökte ta reda på vilka som var anslutna till det ena och det andra. Samtidigt observerades några mystiska personer uppe i Röjdåfors. De hyrde en liten stuga och reste nattetid ut åt olika håll senare förolyckades de utanför Torsby. Gränsborna fick aldrig veta vilka de var eller vad de gjorde där. Årtal nämns inte på ljudupptagningen.⁷⁰

Röjdåfors affär var en viktig bas, en annan var Millomgården som ligger vid Askogaberget, ca 150 meter från riksgränsen på svensk sida. Thorvald och Jenny Olsson på Millom gjorde en stor insats för Milorg och Norge under kriget och de omnämns i norsk litteratur. De mottog många flyktingar som fick mat och husrum. Den lilla ladan var vapenlager och förråd (vapen,

---

⁶⁸ Sund, a.a.88, 90, 92

⁶⁹ Folkrorelsearkivet, a.a. 920070X.

⁷⁰ Folkrorelsearkivet, a.a. 920070X, samt Moberg, Gunilla

kläder, uniformer och mat) för Milorgs räkning. Thorvald transporterade dit själv med häst från Torsby järnvägsstation. Under ett år ägnade han större delen av sin tid med att bistå Milorg och Norge. Hjemmestyrkene hämtade sina instruktionsvapen härifrån.⁷¹

3.2 Hur bedrevs flykting- och kurirverksamheten i området?

Sista länken till Sverige, enligt Sund påbörjades trafiken till Sverige 1942 och kriget ut. Det fraktades flyktingar, vapen, utrustning, kurirpost, radiosändare och mat längs ett rutnät av vägar till gränsen. Norrmännen kallar vägarna för *ruter*, och jag använder uttrycket i beskrivningarna. Några ruter startade något senare och några kom till 1943 och 1944. De flesta fungerade 1943, de flesta 1944 och någon 1945.⁷² Trafiken över gränsen Sverige var vanskelig i början av kriget, men de sista krigsåren var förhållanden åtskilligt mycket bättre.⁷³ Sund reflekterar över att trafiken avtog något under hösten 1944. Det verkar som en stor del av trafiken blev överförd till båtarna vid Bohuslän. Det var mindre strapatser, kunde ta fler personer och förhållandevis säkra. Flyktingströmmen minskade också eftersom Milorg organiserade så att motståndsmän inte skulle försvinna ut från landet. De blev därför gömda i största möjliga utsträckning därav uttrycket *gutta på skauen*.⁷⁴ Först då de allierade hade utvecklat goda flygsläpprutiner och etablerat ett mottagnät på marken 1944-45 blev det möjligt att leverera stora mängder vapen och utrustning till motståndsrörelsen Mottagarna i undersökningsområdet tillhörde *hjemmestyrkene* (HS). Den första hjemmestyrke bildades inte långt efter D-day 1944. HS stod direkt SL i Oslo, indirekt under FO i London. En stor del av utrustning kom från England, men det mesta kom ifrån Sverige. Det var omöjligt att släppa allt från flyg. Varsel om flyg sändes genom radiokanalen BBC och via sk. Sweetharter, små radios som gick på batteri kunde motståndsmännen höra meddelandet.⁷⁵ Det fanns tre släppplatser i Grue, och Halvard Sund deltog vid en sändning i februari 1945. Han nämner att de stora brittiska flygplanen blev säkert observerade underifrån till och från släpplasten, och medan de cirklade för att släppa. Man kan utgå från att tyskarna kände till eller hade misstanke om den illegala verksamheten, men antagligen inte kände till möjlig position.⁷⁶

---

⁷¹ Sund; s

⁷² Sund, s 151, Rastad och Kjølstad, s169

⁷³ Ibid s 171

⁷⁴ Ibid s 158

⁷⁵ Ibid s18-20,44, 60

⁷⁶ Ibid s 58-59

3.2.1 Spikern

Firman AS Finskogskull var startad av Christiana Spigerverk, och hade sju kolbrännerier på Finnskogen. Till och från dessa gick lastbilstransporter. I praktiken innebar det sju smugglingsvägar till Sverige. *Spikern* var namnet för flyktvägarna med kolbilarna. En del av Spikern var *Køla-ruta* som tillhörde Milorg, vid ett tillfälle fördes 20 judar till Sverige via denna väg. Den byggdes upp av två man från Milorg i Oslo och tre skogsägare enligt Sund.⁷⁷ Från Sverige fraktades vapen, ammunition, radio och uniformer. Milorgs exportorganisation hängde sig på så att flyktingar utgavs för att vara vedhuggare för Spigerverket.⁷⁸ Kontaktman för rutan påstås vara Milorgs exportchef i Oslo. Flyktingarna som utgavs för att vara ”vedhuggare” kom aldrig fler än en grupp på 4 -5 personer. De kom ofta med tåget från Oslo.⁷⁹ De kom till orterna *Grinder*, *Namnå*, eller *Roverud*. Härifrån blev de förda till Grue lensmanskontor där länsman fyllde ut och stämplade *grenseboerbevis* med namn till folk som de visste var i säkerhet i Sverige. Passen måste brännas när de korsat gränsen.⁸⁰ Kolbränneriet vid Samuelstorp hade bra avstånd till Thorvald och Jenny Olsson vid Millomgården. Vid något av tre andra brännerierna som låg vid Lintorp, Nordstrand och Falltorp, kunde flyktingar hämtas upp av bröderna Persson. Flyktingarna fördes vidare till Ester och Maja Persson i Svenshöjden för mat och husrum. Andra flyktingar som inte hade ”sådana papper” kunde smugglas på kolbilar eller andra lastbilar så nära gränsen som möjligt. Därifrån gick de över gränsen till fots. Hans Hansen, *Vesle-Hans*, (antagligen Odd Kulblik) från Røjden var en av de chaufförer som fraktade flyktingar. Rutan sprack våren 1943 vid Roverud p.g.a. angiveri. Chefen för AS Finskogskull sjökapten Sigurd Tomle blev arresterad och oturligt nog hade han en anteckningsbok med 32 personer som var med i organisationen. Detta medföljde att samtliga 32 blev arresterade i slutet av april 1943.⁸¹

3.2.2 Køla-ruta

Køla-ruta var även en *pakke-ruta*, vilket innebar leverans av matvaror till personer som höll sig gömda. Trafiken av koltransporter från gränsen till Oslo-området utnyttjades för detta ändamål. En av bilarna som gick till och från brännerierna hämtade leveranser från Røjdens tullstation i Sverige. Matleveranser kunde även släppas ned från brittiskt flyg på norsk sida

---

⁷⁷ Ibid, s151

⁷⁸ Ibid s170

⁷⁹ Ibid, s173

⁸⁰ Rastad och Kjølsest, aa, s 173

⁸¹ Ibid, s152-153

om gränsen. Denna ruta fungerade kriget ut, men folk byttes ut allteftersom de blev arresterade.⁸²

Denna ruta fungerade samtidigt som Kølarruta, och hade samma kontaktman i Oslo. Flyktingar kördes med Kølabilar, men efter rörelsen sprack 1943 fördes flyktingarna med tåg så långt det gick och sedan vandring. Detta blev en rutt som i första hand skulle ordna att eftersökta Milorg-folk skulle komma i säkerhet. Den startade i Oslo varje onsdag med tåget till Eidsvoll och därifrån gick flyktingarna med en gränslots till Grue och sedan vidare till riksgränsen. Gränslotsarna gick i stafettlag, och en gång i veckan följde de Milorg - folk, som kanske varit gömda i tre månader, och kunde vara i dålig psykisk form. Det var en krävande ruta ca 10 mil lång marsch, men den räknades som en ganska säker. Flyktingarna var rustade med falska pass och *grenseboerbevis*, vilket brändes vid gränsen. På den svenska sidan fördes de till Persson i Svenshöjden. Varken flyktingarnas eller lotsarnas namn blev kända. Hösten 1944 gick rutan över till kurir- och transportruta under Milorg. Nu transporterades vapen, radiosändare, meddelanden till och från personer till och från Oslo – Stockholm. Transportör och kontaktperson var en Sverre Østgård i förbindelsen mellan Thorleif Flaaseth i Grue och Petter Furuberg och Valentin Sibbern som arbetade för Den norska legationen i Stockholm hade ett möteställe med Flaaseth vid Svartmodalen syd från Namnå. På svensk sida möttes man hos Persson i Svenshöjden och Østgård hade intryck av att legationsfolket hade ett kvarter där. Rutan gick även via Falltorp på svensk sida⁸³

3.2.3 Møllerud –ruta

Martin Mølleruds ruta startade hösten 1942, och på den fördes flyktingar över till Sverige och kurirpost till och från Oslo - Stockholm. Detta var en stafettruta uppbyggd i en illegal miljö som specialiserade sig på flyktinghjälp.⁸⁴ Tåget från Oslo stannade i Eidsvoll. ”De fick besked om att de var med tåget vid Eidsvoll”. Martins sedermera fru meddelade att flyktingarna var med på tåget, och då föreberedde männen som skulle ledsaga dem till Sverige⁸⁵. Flyktingarna fördes därifrån med bil, de gick till fots eller skidor, och längs sträckan växlad gränslots. Rutten som låg på Mølleruds ansvar var de fyra etapperna *Bruvoll-Namnå*, *Namnå-Byersetra*: övernattning och mat på Møllerudgården, sedan följdes de till vidare till *Byersetra-Nyckelvattnet* (Sverige). Martin varierade vägarna dels för att minska risken att bli upptäckt,

---

⁸² Ibid, s 153-154

⁸³ Rastad och Kjølseth, aa, s175-177

⁸⁴ Ibid, s 177

⁸⁵ *Intervju med Martin Möllerud 0300523*

dels beroende på årstiden. Den första etappen följde Einar Krogsrud, den andra Per Hagen, den tredje av Møllerud själv och den sista var av Jacob Ryens, en känd skidlöpare från tiden före kriget och en pålitlig karl som passade bra för jobbet.⁸⁶

I Rastad och Kjølsestet nämns flera namn som deltog i lotsverksamheten, sammanlagt tio personer. Dessutom nämns att Martins familj deltog aktivt t.ex. åkte två av hans systrar och hämtade barn till flyktingar i Oslo för att flyktvägen var för ansträngande. På gården fick flyktingarna mat av Martins mor. I Svullrya fick flyktingar mat av Jacob Ryens mor, som kallades ”Mor Svullrya”. Från Oslo kom emellertid många direkt med bil till Odalen, medan andra kom med tåg till Eidsvoll och Espa. Det hände att flyktingarna tog sig till Møllerudgården på egen hand. Det var svårt att hålla verksamheten dold på landsbygden, eftersom folk mer eller mindre visade vägen till Møllerudgården. Risken hängde över dem att bli avslöjade och rapporterade till statspolisen och gränspolisen.⁸⁷ Även andra gränslotsar bad Martin om hjälp, bl.a. två som var efterlysta av gränspolisen i Kongsvinger. De hade trots varning från Tryggve Flaaseth blivit varnade att polisen var dem på spåren. Martins bror och föräldrar hjälpte dem över till Sverige.⁸⁸

De gick i skytteltrafik i ett par år. Särskilt under studenttiden var det många turer, ofta tre turer per vecka. Det kanske var allt som allt 200-300 flyktingar de fraktade. Antalet fördelade på grupper som varierade mellan 3-4 personer till 16 personer. Det var allt som allt 8-10 mils flyktväg. De övernattade alltid på Møllerudgården. Därifrån stod en lastbil med hö klar. Møllerud sa att det var hö till korna till småbrukerna från finnivandringen i Mellombråten invid gränsen. Chaufför var Karsten Råberget. Martin övertog chaufförsrollen när Råberget tvingades fly till Sverige. Møllerud nämner att Ryen måste akta sig på svenska sidan för svenskarna var tyskvänliga och kunde arresteras honom.

Många av flyktingarna var inte klädda för skogs promenad, Martin minns damer som kom i högklackat. Om tiden fanns hade de förberett med skodon etc. Møllerud varierade rutan kontinuerligt eftersom det var vanskligt om den blev upptäckt. Martin fick lägga om rutan flera gånger, och hade ett flertal turer ifrån bron till svenska gränsen. Møllerud-rutan sprack påsktid 1944 (osäker att tidpunkt stämmer) efter att angivare tagit sig in på rutan och utgett

---

⁸⁶ Ibid, samt se Rastad och Kjølsestet s179

⁸⁷ Rastad och Kjølsestet, s180

⁸⁸ Ibid, s181

sig för att vara flyktingar. ”Folk” tyckte synd om dem, och tipsade dem vart de kunde gå. Spelet lyckades så några av gränslotsarna blev arresterade. Men Møllerud klarade sig undan denna gång.⁸⁹

3.2.4 Andra flyktvägar i området

Det fanns flyktvägar under ledning av en Bjarne Woldsnes. Han arbetade för Sivorg och en illegal LO grupp. Han tycks ligga bakom fem olika flyktvägar genom Grue. Flyktingarna blev körda med lastbil från Oslo. Vägarna gick in vid Lämbacken och Askogsberget. Woldnes var uppväxt i Grue men bodde i Oslo. Woldnes arresterades i december 1944 av andra skäl, därför rullades aldrig flyktvägarna och lotsarna upp. Däremot minskade ”trafiken” kraftigt. En gränslots som blev aktiverad var Einar Gjeterud som följde ca 700 flyktingar. En annan var Erling Stenbekken som var vägvisare redan 1941 men då ingen organiserad transport. Våren 1943 blev han tillfrågad att organisera en rutt. Flyktingar kom ofta två gånger i veckan med upptill 12 personer, men oftast 5-6 personer. Man hade stående order från Milorg att gå beväpnad varje tur. Det var de tre sista kilometrarna som var vanskligast. Kjell Smestad var 15 år, maj – september 1944, och han gick två gånger i veckan. Gjeterud, Sørli och Stenbekken har beskrivit att de enskilt blev kallade till en viss gatuadress i Oslo och bestämt klockslag och frågade om de kunde ta på sig uppgiften. Troligen av Woldnes, för att han var bekant med dem.⁹⁰ Smestad rekryterades av en gammal bekant, vars uppdragsgivare var Woldsnes. Bl.a. fick han ledsaga en man som likviderat en gestapoman i Tyskland.⁹¹

Underrättelsetjänsten XU hade en egen rutt. Enligt HS i Grue lades den upp av studenten Arild Brinchmann från Oslo. Den gick ifrån Espa och in vid Falltorp på svenska sidan. Troligen rekryterad av studenten AnnSofie Østvedt, en av ledarna i XU 1943. Hon kom nämligen från Grue. Det gick även en kommunistrutt genom Grue. Sund nämner också att många flyktingar tog sig över gränsen på egen hand. De blev hjälpta av folk som bodde i torpen och gårdarna på Finnskogen. Rastad och Kølseth nämner också detta, men de nämner också att flera järnvägstjänstemän i Kongsvingerområdet som var hjälpsamma, och släppte av flyktingarna vid olika stationer.⁹²

---

⁸⁹ Ibid, s181

⁹⁰ Ibid,s184-185, se även Sund s163-167

⁹¹ Sund, s 167-168

⁹² Ibid s169-170, Rastad och Kølseth, s191

Det var också trafik av sabotörer från Sverige. Vintern 1944-45 kom det flera som blev lotsade av Petter Furuberg till den norska gränsen, medan Einar Danielsen och Sverre Östgård tog över vid gränsen på den norska sidan vidare till Thorlief Flaaseth. Karlarna var klädda i engelsk uniform och vapen. Det hände också att tyska desertörer ville bli fraktade över gränsen. Några lämnade ifrån sig vapen och gick i land vid Röjdåfors. Man kunde emellertid inte lita på än att det fanns provokatörer bland flyktingarna.⁹³ Antal flyktingar som gick genom Grue under kriget är omöjligt att fastslå, kanske hundratals, tusentals. De var i alla åldrar, från åldringar till spädbarn, men i huvudsak ungt folk. Sund reflekterar över att det är underligt att så få flyktingar tagit kontakt med lotsarna som räddade livet på dem efter kriget.⁹⁴

3.3 Politiska flyktingar och flyktingövergångar

Antal personer som betraktades som politiska flyktingar började registreras 1942 enligt Finnskoga landsfiskal. Till en början noterades antal norrmän och övriga nationaliteter. I oktober 1943 skärptes noteringarna för då angavs samtliga nationaliteter, och kort därpå vart eller till vilken flyktingförläggning flyktingarna skulle sändas. Rutinen blev efterhand att oftast var det militären i området som omhändertog flyktingar, och förde dem till den lokala landsfiskalen. Landsfiskalen i sin tur skickade flyktingarna vidare till Torsby för sanitetsbehandling (avlusning, rena kläder), och sen fördes de vidare till flyktingförläggningar. De flesta norska medborgare sändes först till Öreyryd sedan till Kjesäter, Sörmland.⁹⁵

---

⁹³ Ibid s171-172, Rastad och Kølseth, s 189-190

⁹⁴ Ibid, s171

⁹⁵ Arkivcentrum: Landsfiskalen i Finnskoga distrikt cx:2, *diarium för hemliga ärenden 1/1 1937-28/6 1942*

	1942	1943	1944	1945
Januari		103	47	278
Februari		200	101	236
Mars		201	67	204
April	27	172	45	176
Maj	40	143	64	124
Juni	36	66	93	
Juli	94	265	120	
Augusti	67	70	283	
September	57	100	245	
Oktober	129	51	325	
November	136	37	284	
December	108	34	119	

Källa: Rapport om antal flyktingar. Hemligstämplad. Till landsfogden Värmland. Från Gotthard Green. Landsfiskalen i Finnskoga distrikt. Diverse handlingar angående politiska flyktingar 1939-45. 1.

Totalt registrerades 4947, varav norrmän utgjorde 88% , därefter ryssar 3%, balter (uteslutande litauer) 0,6%, finländare 0,9%, tyskar 0,9%, statslösa 0,5%, övriga okänd eller annan nationalitet. Intressant är att 0,3 % avvisades vilket motsvarar 18 personer. Jag har dessvärre inte funnit motiveringen till avvisningen. Anmärkningsvärt att i april 1942 med några dagars mellanrum omhändertog tullen i Bastuknappen nio ryssar som kommit från norska sidan. De fängslades i Karlstad på order av landsfogden i länet. Två ryssar nämns vid namn underlöjtnanten Teodor Ivanovilz Saviltoski, född 14/6 1914 och ryska undersåten Wlaslav Leanterity Motosckunky född 15/9 1916. Övriga ryssar nämns inte vid namn. Sammantaget registrerades 149 ryssar passerat gränsen, liksom ett flertal litauer. Går inte att söka vidare i källorna eftersom materialet makulerats.⁹⁶

⁹⁶ Arkivcentrum: CVIII Polisdiarium 1939-1941/Finnskoga, Finnskoga landsfiskalens distrikt CX:3. Hemlig diarium för hemliga ärenden 27/6 1942 –

1942 Flyktingövergångar, Sysselebacken den 20 november 1942

	Män	Kvinnor	Barn	S:a	
Bastuknappen	49	9	9	67	<i>Källa: Brevkoncept för åren 1937-1942. Hemliga diarier. Till konungen Befallningshavande i Värmlands län/ Gotthard Green.</i> Anmärkning ytterligare 7 flyktingar noterades i marginal hade inkommit i riket, vilket inte syns i statistikredogörelsen. Däremot i Rapport om flyktingar.
Uggleheden	10				
Långflon	5	4	2	11	
Possåsen	6			6	
Medskogen	13	2		15	
Falltorpet	7	3	2	12	
Makktjärn	8			8	
	98	18	13	129	

De flesta kommer in vid Bastuknappen i norra Finnskoga, eftersom vägar är i dåligt skick, få går in till Uggleheden, där de avhämtas och transporteras till sanitetsstationen. I Uggleheden finns en ödestuga som vid några tillfällen tagits i anspråk för förvaring av flyktingarna. Denna vittnesskildring bekräftas i sammanställningen ovan.⁹⁷

Diagrammet visar att ett 100-tal norska medborgare kommit in över gränsen en dag i november 1942 utan giltiga id-handlingar, ganska jämnt fördelat mellan de olika Medskogen, Bastuknappen, Långflon, Falltorp samt de övriga orterna. De uppgav namn, födelsedata, hemort och yrke. Vanligast yrken är skogsarbetare därefter skolelever, student och andra yrken. 28 personer utgav sig för att vara skogsarbetare. Majoriteten av de illegala inkomna är män. De flesta kommer från Grue och Åsnes kommun, följt av Oslo, därefter Elverum och andra orter. Det var oftast två män som kommit in i par och utspritt längs gränsområdet Medskogen - Bastuknappen. Åldersmässigt är de flesta ca 15-20 år. Den äldsta är 36 år och den yngsta 11 år. Jag antar att en bakomliggande orsak till majoriteten män är den sk. inkallelsen till arbetstjänsten i Norge. Men som tidigare nämnts kan det tänkas att det fanns motståndsmän bland de som uppgav sig vara skogsarbetare liksom inom de övriga yrkeskategorierna.⁹⁸

⁹⁷ Arkivcentrum: Brevkoncept för åren 1937-1942. Hemliga diarier. Till konungen Befallningshavande i Värmlands län/ Gotthard Green.

⁹⁸ Arkivcentrum: CVIII Polisdiarium 1939-1941/Finnskoga, Finnskoga landsfiskalens distrikt CX:3. Hemlig diarium för hemliga ärenden 27/6 1942 – och Rapport om antal flyktingar. Hemligstämplad. Till landsfogden värmland. Från Gotthard Green. Landsfiskalen i Finnskoga distrikt. Diverse handlingar angående politiska flyktingar 1939-45. 1.

3.3.1 Motståndsrörelsen uppmärksammas och bevakas på den svenska sidan

Ett flertal dokument visar på att landsfiskalen hade kännedom om illegalt motståndsarbete året 1941. Två brev vittnar om att svenska polisen kände till att svenskar bistod den norska motståndsrörelsen. Den lokala landsfiskalen fick uppmaningen att: "... angående förhör med utlänningar, som på illegal väg inkommit i landet. Då ska noggrann visitering av sådana personer med tanke på dolda meddelande och dylikt. Brev och skrivelser som påträffas bör avskrivas och skickas för undersökning. Det har förekommit att hemliga meddelanden ut- och insmugglas över Värmlands riksgräns på senare tid. Uppmärksammas bör vidare såsom opålitliga kända svenska gränsbor, då det kan tänkas, att dess i ett eller ämnat avseende medverka i för landet skadlig verksamhet och mottaga eller avsända försändelser med hemliga meddelanden. Skulle någon misstanke härom, ska jag genast underrättas.

Undertecknat *Landsfogden i Värmlands län*" I januari 1941 kommer en liknande uppmaning men med starkare betoning åt "... att ägna särskild uppmärksamhet åt opålitliga svenska gränsbor."⁹⁹ Senare samma år får landsfiskalerna följande order: "Landsfogden meddelar att uppgifter om avvisade och frivilligt återvändande norrmän skola insändas en gång i månaden." Därutöver ett tiotal order om att bevaka sammanlagt 13 namngivna personer av "hemlig natur" i distriktet från statspolisen kriminalavdelning. Både män och kvinnor, framgår inte vad det gäller. En person nämns i samband med sprängämnen.¹⁰⁰

Dokument som vittnar om att personer med direkt koppling till den norska och brittiska ambassaden i Stockholm, och underförstått anknytning till den norska motståndsrörelsen är "Landsfogden med begäran att efterspana och skugga en norsk medborgare född den 22/12 1910, vilken misstänks för spionage handlingar och som lär företaga en cykeltur i Värmland utger sig för att vara bibliotekarie och arbeta för den norska legationen. Dokument som visar på att den dåvarande brittiska chefen för SOE i Stockholm befunnit sig i gränstrakterna är från oktober 1941 då det kommer brev från Landsfogden i Värmland med uppmaningen "med begäran att undersöka alla bilar med A- eller B nummer som påträffas i gränstrakterna i anledning av ifrågasatta illegala vapentransporter från svenskt område till norskt område för engelsk räkning samt anhållande av tjänstemannen å engelska legationen Hugh John Marks,

---

⁹⁹ Arkivcentrum: Landsfogden i Värmlands län. Till landsfiskalen i Finnskoga, Torsby, Charlottenbergs, Järnskogs och årjängs distrikt. Nr H.Dm. 13/1 1941. Anders Holmström.. Handling 2 1941

¹⁰⁰ Arkivcentrum: CVIII Polisdiarium 1939-1941/Finnskoga

säkert har anträffas i gränstrakterna samt att träda i förbindelse med styrelserna för respektive skytteföreningar att nyheter och ammunition förvaras så att om möjligt tillgrepp av samma omöjliggjorde. Undersökning assistenter jämför 101/41 ans. Bl avslöjande hemligheter obs.” I november samma år meddelar landsfogden ”med avskrift av Krimpolisen i Stockholm beträffande engelsk under legationstjänst Hugh John Marks som återvänt till England, men återförväntas till Sverige. Medd bland heml.obs” I december 1941 ”Överlämna för begärd efterspaning en skrivelse från Krimpolisen i Stockholm, dag..., 6/12 1941, vari meddelande att det framkommit att svenska medborgaren ingenjören Marten Grindahl, född den 11/6 1890 i Norge och boende Stockingegatan 18, Oslo, ofta företager både legala och illegala resor mellan Sverige och Norge och därvid medför spioneriuppgifter och propagandamaterial. För kännedom. Ad acta.”¹⁰¹

Mellan åren 1941-42 rapporteras sammanlagt nio gånger om brev, försändelser som landsfogden är särskilt intresserad av bl.a. brevväxling mellan namngivna norrmän och folkskolläraren och fru Svensson i Falltorp, Bjurberget. Landsfogden överlämnar för kännedom en schiffernyckel som beslagt tagits hos norska medborgaren Ole Jacob Bask och är avsedd vid brevväxling mellan norrmän i Sverige och Norge vid förberedande av illegal trafik över gränsen. Lite anmärkningsvärt är rapporten ”Tullen i Bastuknappen överlämnar två brev som är adresserade till herr Gudar Berg, Länsrud, Höljes Värmland, enär någon sådan person inte finns i Sverige”, liknande rapport kommer från gränsuppsyningsman i Falltorp överlämnar ett brev med adress ”Fru Ester Löveberg, Røjden, Grue Finnskog” avsett att föras över gränsen och packas i Norge, av landsfogden postbehandlats.¹⁰²

Mellan åren 1943 – 1945 finns ett flertal rapporter om brev med illegalt innehåll som var av intresse för landsfogden. Vissa av breven innehöll norska kronor, ibland ganska hög summa. Några personer mottog och skickade ett flertal brev vilka misstänktes innehålla meddelanden till och från Norge, varför de var intressanta för polismakten. Det har inte gått att gå vidare och undersöka innehåll eftersom källmaterialet – breven makulerades 1971. Ett urval presenteras nedan: I Falltorp, Bjurberget överlämnade gränsuppsyningsmannen ett till London adresserat brev, innehållande ett kuvert ställt till Arne Brekjöberg och i sin tur innehållande ett maskinskrivet meddelande med överskrift *Hello Arne* och undertecknat A, vilket tydligen

---

¹⁰¹ Arkivcentrum: Landsfiskalen i Finnskoga distrikt cx:2, *diarium för hemliga ärenden 1/1 1937-28/6 1942*

¹⁰² *ibid*

rör sig om någon illegal nyhetsspridning över riksgränsen mellan Sverige och Norge. Det förekommer rapporter från militär om vapensmuggling och uniformer över gränsen i trakten av Brekjäberg. Polismyndigheten föranlåter ingen undersökning utan den verkställs av militären. I en rapport nämns att virkesmätaren John Eriksson, Uggleheden, Höljes, 16/5 anmäler att han den 8/5 1943 inpå svenskt område hittat två militäruniformer, två kulsprutepistoler, 1 pistol och 2,2 kg ammunition, allt av engelskt ursprung.¹⁰³

I Sunds biografi beskrivs att en av tullarna vid Nyskoga var vansklig. Han påstods hata all förbindelse mellan Norge – Sverige, vid ett tillfälle var han på jakt efter vapenlager hemma hos Petter Furuberg, Svenshöjden. Männen hade fått meddelande om vapensläpp men planet kom aldrig. De råkade komma på svenska militärer och omhändertogs tills landsfiskalen kom. Landsfiskalen däremot frågade om de ville gå tillbaka till gränsen eller åka bil. Det blev bil till Falltorp. ”Landsfiskalen var en allright fyr, medan tullaren var mindre pålitlig” uttalade sig männen.¹⁰⁴

3.3.2 En tullares perspektiv

En intervju har gjorts med en f.d. svensk tullare. Mannen uppgav att han ville vara anonym i denna uppsats. Han berättade kort om sin bakgrund och att han i början av kriget var krigsplacerad i Lekvattnet, som furir. Tillfälligt var han graderad till sergeant men han tänkte inte avancera. 1943 avslutade han sin militära bana, och började arbeta som tullare samma år. Detta berodde mycket på att han var idrottsman och det förekom en hel del alkohol inom dessa kretsar. För mycket alkohol, vilket gjorde att han beslöt sig för att tjänstgöra som tullare.

Hans första tjänstgöring gjorde han i Östervallskog (norr om Töcksfors), när judarna började komma 1943. Flyktingströmmarna var som störst vid denna tid. och Sveriges största flyktingström som kom genom detta område. Länsman skrev ut passersedel. Säkrats att åka över längs de större lederna, till fots eller på cykel. Här tjänstgjorde mannen över sommaren. På höstkanten förflyttades han längre norr, till Eda. Här minns han *bråket*. Det hela handlade om en tysk desertör, som träffat en svensk flicka. Paret kom över gränsen vid Skillingmark. Länsman i Skillingmark var omutlig. En för envis och plikttrogen man enligt senare diskussion. De fick i uppdrag, tullarna (mannen deltog inte själv), att frakta tysken tillbaka

¹⁰³ Arkivcentrum. Finnskoga landsfiskalens distrikt CX:3. Hemlig diarium för hemliga ärenden 27/6 1942 –

¹⁰⁴ Sund, aa s175

över gränsen. Tysken rymde. De sköt ihjäl honom. Fjärsman, d.v.s. lokalpolisen följde med. Han blev senare placerad vid Medskogen, norrut längs den värmländska gränsen. Här tjänstgjorde x ett bra tag. Mycket beroende på att han var bekant med befolkningen på båda sidor gränsen. X kom själv ifrån Possåsen, några mil längre upp. Han berättar om kurirtrafiken i trakterna kring Medskogen. Det var här som mannen blev engagerad i motståndsrörelsen.

1943 var året då alla fördämningar från svensk sida släpptes. Före 1943 blev många förvisade, så fort flyktingarna kommit över gränsen kontaktades polis. Han vill minnas att han ofta fick åka ned till Nyckelvattnet och hämta flyktingglass för vidaretransport. Där hämtade Johansson (tullmästaren) bensin. Han minns norrmannen ”Tore” Thorvald Edwardsen, som fick tapperhetsmedalj av den norske kungen efter kriget. I området kring Röjdåfors hämtade tullarna många flyktingar. Där gick tullarna igenom det de var nyfikna på och ringde därefter länsman i Torsby. Tullen var frikopplad från kurirtrafiken. Den skedde genom personliga kontakter. Den ene tullaren visste inte att den andra kollegan var kurir. Han själv hade inga politiska intressen, och kunde anses som pålitlig. Mannen var med och byggde en koja som skulle brukas av norsk kurir. Kurirtrafiken styrdes från ambassaden, den norska delegationen i Stockholm. Transport och frakt av ammunition och vapen skedde veckovis. Tullarna var medvetna och hade kännedom om mycket. Men inget aktivt gjordes, bl.a. hade de kännedom att det förekom frakt av kartonger med flygblad till affären i Röjdåfors. Han tjänstgjorde istället för Johansson 1945 vid Röjdåfors. Tullområdet gick längs Bastuknappen, Uggleheden, Örbäcken, Järpliden, Gransjön, Röjdåfors, Vigen – Svenshöjden och Åsen. Vid Medskogen var det många hemmefrontmän som kom över. Motståndsrörelsen hade förbindelse med Klarälven och uppåt. Inget kring Torsby vad den förre detta tullaren kände till, mestadels trafik trodde han förekom kring trakterna i Östervallskog.

Tullarna kände också till polistropperna. En del norska hemmefrontsmän var dåliga på vapenhantering, så de genomgick militärutbildning i Sverige bl.a. vid Kjesäter, Lövön. Det var den svenska militären som trimmade dem men även norsk militär. Instruktor Oddvar Doglaug höll till vid Bastuknappen. Det var tätare terräng längre upp i Värmland och dalagränsen. Vid Possåsen var det mer öppen terräng, ca ½ mil från riksgränsen. Vid Bastuknappen fanns en fast patrull, sk. laståsnar. En av dessa blev efter kriget överste i nedrustningskommittén - Bjarne Holst Larsen – flykting från VestNorge 1944. De smög i skogen längs vissa trader, och de hade lokal kännedom. Josef-parti som höll till vid Järpliden,

bestod av ett 50-tal kommunistmedlemmar. Instruktorer bodde på den svenska sidan. X känner till två norska medborgare som hörde dit, som är medlemmar i grenselosers förening. Men han vet inte hur insyltade de var. 1945 efter kriget när X var ute på jakt upptäckte han att det fanns vägvisning/ vägskäl i skogen. Pilar, dolda pinnar som visade vägen. Alla stigar var markerade sk. *kostigar*.¹⁰⁵

---

¹⁰⁵ Intervju med f.d. tullare i Karlstad 030414

3.4 Individer inom den norska motståndsrörelsen 1942-1945.

3.4.1 Flaaseth-bröderna

Bland de första som började med illegal verksamhet i Grue var bröderna Thorleif och Trygve Flaaseth. Karlarna körde lastbil till Oslo upptill fem gånger per vecka bl.a. med ved in och kraftfoder tillbaka. De hämtade ved vid Røjden för att sälja i Oslo. På turerna från Oslo till Røjden tog de med sig norrmän som utgav sig för att vara skogsarbetare. Flaaseth-bröderna var ofta i kontakt med gammeltullaren i Røjdåfors, som försåg dem med svsker och tobak. Vid den tyska kontrollposten i Svullrya var de igenkända eftersom de körde där ofta så det var bara att passera.¹⁰⁶ Under en av dessa turer kom Thorleif i kontakt med motståndsfolk med och blev ombedd att arbeta illegalt, troligen av Centralledningen. Karlarna blev i första hand nyttjade i kurirverksamhet mellan Kongsvinger och Oslo, men de sysslade även med flyktingtrafik.¹⁰⁷ Bröderna drev sin lastbilsfirma dygnet runt vid sidan av gårdsdriften, och körningen fick mer och mer prägel av illegal verksamhet med frakt och förråd av vapen och utrustning, flyktingar, kurirer och sabotörer. Rutinen var att de på inresan vid 4-5 tiden på morgonen stannade till vid Indlandspostens tryckeri i Kongsvinger, och här fick de papper av ”Hans Engebretsen” som kom från Sverige och skulle till Oslo. Liknande post levererades på kvällen från Oslo. Gunnar Sönsteby (Kjakan) skall ha uttalat att kurirruta över Kongsvinger v/områdesjef Flaaseth var den enda som fungerat under hela kriget¹⁰⁸

1944 kontaktades Thorleif av ”Roald” ledande HS-man i Oslo, om de kunde tänka sig att organisera en *hjemmestyrke* i Grue hösten 1944. De blev bekanta under krigshandlingen på östlandet 1940, och genom Flaaseths kurirverksamhet. Kurirtrafiken till Oslo var han tvungen att sluta med. HS hade lagt förbud för att driva flera illegala verksamheter samtidigt. Bröderna satte sig ned och diskuterade vilka tänkbara personer de kunde värva.¹⁰⁹ De flesta blev troligen kontaktade senhösten 1944 bl.a. Halvard Sund.¹¹⁰ Problemet vart att ju fler inblandade desto svårare att hålla organisationen hemlig. Då gruppen Flaaseth organiserades i Grue tidigt nyåret 1945 var gruppen militärt värdelös. Vapen visste man skulle komma luftvägen från England, men tidpunkten var okänd. När vapen fanns på plats måste gruppen få

---

¹⁰⁶ Rastad och Kølseth, aa s191 -192

¹⁰⁷ Sund, aa s18-19, 32-33.

¹⁰⁸ Rastad och Kølseth, s81, 83 hänvisar till en attest av 21 augusti 1945 underskriven av Gunnar Sönsteby – samt brev från Norges Hjemmefrontsmuseum av 7 februari 1991.)

¹⁰⁹ Ibid, s 83-84

¹¹⁰ Sund, s 20-21

instruktioner. Instruktorerna var Milorgfolk med erfarenhet, ofta kom de in från Sverige.¹¹¹ Vapen fraktades även med bil från Millomgården på svensk sida. Instruktorerna måste hålla sig skymda under sitt arbete och låg i hytter eller andra avsidesliggande platser. Möten hölls i en hytte vid Nyckelvattnet Här övernattade också folk som kom från Sverige av olika anledningar. Bröderna deltog i motståndsrörelsen under hela kriget. Efter kriget ska frun till en av Flaasethbröderna ha uttalat att det var pressen som var värst att aldrig kunna veta.¹¹²

3.4.2 Odd Kulblik

Odd Kulblik uppgav att det var han och någon till som var aktiva motståndsmän i Grue.¹¹³ Hans namn nämns i samband vid transport och placering av vapen, matvaror och personal hos privata i närheten av gränsen på den svenska sidan. bl.a. en sändning till 200-300 man från Millomgården. Odd Kulblik alias under kriget var Hans Hansen. Kulblik's namn nämns med två andra män, Petter Furuberg och E Korbol, som drev grisproduktion i Svullrya och kolbränning tillsammans.¹¹⁴ Kulblik var lastbilschaufför från Røjden. Det var några i Oslo som organiserade deras verksamhet och de var kontaktmän mellan legationen i Stockholm och hjemmefronten i Oslo. Organisationen på Finnskogen var liten och det var farligt att blanda sig med för mycket folk, alla kunde inte konsterna att tåga. Det var speciellt folk som blev utvalda att göra de viktiga jobben. Inte ens för sin egen mor kunde Odd tala om sina små utflykter. Han var själv till Oslo för att få besked om eventuella flyktingtransporter osv. Redan från 1942 fanns en fast rutt för flyktingar över Finnskogen. De kom med tåg till Kongsvinger. En natt kom en man som varit med och sprängt en av tyskarnas stora bensinlager i Oslofjorden. Med Odds hjälp kunde denne redan samma natt forslas vidare över gränsen till Sverige. Odd hade två ”grenseboerbevis”. Odd som kurir använde han täcknamnet Hans Hansen och fick hjälp av landsfiskalen med id-kort. Han lovordar tullpersonalen vid Røjdåfors station dit han sände post, nämner Olaus Olsson. Tullaren gömde material åt hjemmefronten, och Odd hämtade ofta nattetid. Men det knöts inga kontakter med den svenska militären. Framförallt så fraktades vapen, radiosändare och flygblad, ibland i stora billass, men oftast till fots eller på skidor. 1943 höll Odd på att bli arresterad i Sverige under en av sina många resor till den norska legationen i Stockholm. Nära ögat i Torsby, blev hjälpt av busschaufför Gunvald Jansson. I mitten av april 1945 blev Odd skickad till Skillingmark sedan Kongsvinger. Kulblik reflekterade över att det fanns gränslotser som utnyttjade dessa

---

¹¹¹ Rastad och Kølseth, s94

¹¹² Sund, s32-33

¹¹³ *Folkrörelsearkivet* Antonssons personarkiv

¹¹⁴ *Ibid*, s84 -85

flyktingar för att hjälpa dem över gränsen och tog grundligt betalt. Det var en mycket full trafik enligt Odd som inte var alltför ovanlig.¹¹⁵

3.4.3 Martin Møllerud

Han var bondpojke, född 1913 och kom från gården Møllerud i Solør, 40 km nord om Kongsvinger och borde varit 29 år gammal 1942. Martin var förstfödda sonen, av sju syskon. Han ville bli affärsman och inte bonde. Han köpte 1939 ett två etager hus vid Namnå station, och ville starta en sportaffär. Trots köpet bodde han vidare som ungarl på gården i en lillstuga. Hela hans familj (föräldrar, bror) var indirekt engagerade i motståndsrörelsen.¹¹⁶ Martin beskriver upplägget av hans ruta, vilket också är beskrivet utifrån den lokala sammanställningen Grue i krig och HS i Grue.¹¹⁷

Hösten 1942 blev Martin tillfrågad av Einar Krogsrud ”kan du ta på dig att ordna en ruta till Sverige med flyktingar, det var allt”. ”Då svarade jag ja”, nämner Martin Møllerud. Han hade innan förfrågningen planerat fly över till Sverige med två kamrater och rymma till England. Men han bestämde sig för att bygga upp en flyktingväg och tog cykeln nästan direkt och gick efter karta och kompass över skogen till Odal. Han kände trakten väl, gick i skogen med karta och kompass för att ta ut riktning från Eidsvoll över älven Glomma vidare till Sverige. Tyskarna stod på var sin sida om bron över Glomma, vilket var den svåraste passagen. Martin hade ansvar för hela rutan, som kallades för Mølleruds-rute. Det var möte hos Krogsrud en gång i veckan, fast tid och samma ställe. De hade lärt känna varandra i en lokal idrottsförening. 1942 var det ett ungdomslagsårsmöte i fylkeslaget Varden, där även Ingeborg Kristine (Kitta) från Odalen var med. Hon var den som meddelade att flyktingarna var med på tåget. Kitta och Martin kände inte varandra så väl under krigsåren, men de gifte sig med varandra.

Tyska ockupationsmakten utlovade stränga straff för den som motarbetade dem. Lotsarna hade kodnamn och var alltid beväpnade. Han hade ingen kontakt med andra gränslotser som ledsagade flyktingar på närliggande ruter. Två vägar korsade varandra men lotsarna möttes aldrig där med flyktingar. Men Martin och en lots möttes när de var själva, på denna flyktingruta gick det kurirpost Sverige/Oslo i båda riktningar. Lotsarna pratade inte nämnvärt

---

¹¹⁵ *Folkrörelsearkivet* Antonssons personarkiv

¹¹⁶ *Ibid*, se Köber telefonintervju med Martin

¹¹⁷ Rastad och Kølseth, s177-184, Sund s 162-163

med flyktingarna och upplyste aldrig om vart de gick, ifall flyktingarna skulle hamna i en förhörssituation. Martin kände till vad för slags flyktingar det var t.ex. en grupp studenter. De som drev en annan ruta på Odal-sida blev utsatt för provokatörer och arresteringar. Då reste Møllerud till Oslo för att få klarhet i orsaken. Han träffade Krogsrud och de kom fram till att det var allvarligt. Martin höll sig lugn i en och halv vecka innan han satte igång igen. När Møllerud rutan blev upptäckt och sprack gick Martin fri. Han fick frågan om han kunde hämta två personer i Oslo. Han tog tåget till Oslo och tillbaks till Eidsvoll med männen. Därifrån gick de ca tre mil på skogsstig och väg nattetid. Det blev transport med bil genom Odal och genom skogen ned till Møllerudgården. På gården fanns ett utrymme i ladan, en falllucka där flyktingar gömdes undan för vila och mat innan nästa etapp till Sverige. Därifrån gick de till Svullrya, där delade de på sig. De hade tre matställen efter hela vägen. Samma tur gjorde han två gånger. Martin får frågan om han gick själv över gränsen in på svensk sida vid något tillfälle i samband med de uppdrag han åtog sig men det svarar han inte på. Senare ägnade han sig åt rena kuriruppdrag.

Det första jobbet var att resa till Oslo för att hämta en koffert som skulle till Sverige. På hemvägen hade han en ryggsäck av märket Bergans och en koffert med brev på tåghyllan. Konduktören var alert och förvarnade stationsmästaren på Namnå station. De hann gömma bevismaterial och olagliga saker som t.ex. radio på Møllerudgården före husrannsakan. På Kirkenaer blev han visiterad och förhörd. Han hade ”farliga brev” på insidan kalsongerna men de blev aldrig upptäckta. Han fick gå på toaletten och därmed försvann breven. Då blev han förd till Kongsvinger för ny kroppsvisitering och nytt förhör. Han fängslades i Kongsvinger, men han hade tur eftersom hans bror Helge Møllerud bodde hos en polisman i Kongsvinger. I intervjun återberättar Martin att han utsattes för tortyr, men han teg och gav inte fler upplysningar än vad han visste han kunde avslöja. Han fick meddelande in i sin fängcell väl gömd på matbrickan och underrättades om att Einar Krogsrud, Per Hagen och Jakob Ryen rymt över till Sverige och var i säkerhet. Det hjälpte Møllerud mycket för då kunde han lägga skulden på dem om allt som han blev utfrågad om. Han namngav inga andra. Hela Martins familj hade varit engagerad i verksamheten. De hade hållit det rullande i nästan två år men nu var det slut. Han blev alltså arresterad 1944 på grund av provokatörer i Nord-Odal. Møllerud blev satt först på Kongsvingers fängelse, sedan Bredvedt och sist på Berg interneringsläger vid Tönsberg. Han frigavs 14 dagar före krigsslutet 1945.

I slutet av intervjun nämner Martin att efter kriget fick de ingen direkt tack för hjälpen, och visar viss bitterhet. Han fick erbjudande att få eller köpa medalj för året han satt inne 1944, men det var han inte intresserad av. Han var dessutom tvungen att ansöka om det. Däremot blev han kontaktad om han kunde tänka sig att få uppdrag av XU, och det svarade han ja till och fick vapen och utrustning. Men han fick aldrig något uppdrag. Han fick tackbrev ”Organisajonen XU tillsluttet Forsvarets Overkommando II vil på denne måten si Martin Möllerud hjertlig takk for all hjelp og støtte under okkupasjonen 23/6-1946”. Martin gifte sig med Kitta 1949, och de flyttade in vid den nedlagda stationen i Namnå.¹¹⁸ Martins personlighet och insats i motståndsarbetet gjorde att han fick ett flertal tillfrågningar, och han tackade ja till att vara bygdens ordförande maj-december 1945. Han drev bilförsäljning efter kriget. Han ville inte prata om kriget förrän i slutet på 1990-talet, i samband med en släktings födelsedagsfirande. Det innebar att det också blev ett arrangemang längs flyktvägen.¹¹⁹ Antagligen hänger detta samman med att 60 år gått sedan freden och tystnadsplikten hävdades. Jag fick intrycket av att Martin inte avslöjade allt och det vittnar de ytterligare fyra olika källorna om. Han berättar alltid samma beskrivning av uppdragen, och berättar inget om vilka andra kontakter han hade eller vad han visste om annan illegal verksamhet. Det nämns ju att han reste till Oslo för att få mer information, men han avslöjar inte vem han sökte kontakt med. Alternativt visste han inte och tog aldrig reda på det heller. Men jag skulle tro att Martin är en person som håller vad han lovat, och tar med sig vad han anser ”hemligheter” i graven.

Martin får frågan om han hörde ifrån flyktingarna som han lotsade, och det fick han inte utan först på senare år som han fick och tog reda på hur det gick för några personer. Martin berättar att han många gånger undrat hur det gick för flyktingarna efteråt. Mia Berner fick jag tillfälle att träffa själv vid en arrangerad träff i Östmark, vid samma tillfälle nämns att en flykting som Martin lotsade var Rolf Sørbye. Berner berättade att hon själv var agent för XU och tvingades fly till Sverige i december 1943.¹²⁰

3.4.4 Mia Berner

Mia Berner beskriver flykten i sin empiriska roman *Österut*, från 1990. Hon var född 1923 i Bergen och dog 9 december 2009 i Oslo. Hon var 19 år när hon började på universitetet och

---

¹¹⁸ *Intervju med Martin Møllerud 030523*

¹¹⁹ *Folkrörelsearkivet, Antonssons arkiv, se Köber*

¹²⁰ Beredskapsföreningen i Östmark, Hemvärnsgården 031004

värvades där i augusti 1942. Tidigt lärde hon känna doktoranden Arne Naess väl, som lät henne hålla föreläsningar trots hennes unga ålder och oerfarenhet. Enligt Berner var den Filosofiska institutionen på Oslo universitet välrepresenterad inom XU. Den som rekryterade Mia var Arne Naess. Naessgruppen stod under *jusstudenten* Vilhelm Aubert.¹²¹ Vilhelm Aubert citeras i Stefan Jerkebys avhandling om hur en underrättelseorganisation är uppbyggd.¹²² I sin roman beskriver hon att hon hade nära relation till både Aubert och Naess.¹²³ Hon beskriver att de bildade en studiecirkel som skulle förbereda Norges framtid, Aubert var ordförande och hon själv var sekreterare. Hennes roll innebar att hon hade ansvar för dokument bl.a. medlemslistan för studiecirkeln. I boken återger hon att det var Aubert som gav order att hon skulle fly till Sverige.¹²⁴ Min tolkning av hennes föreläsning, samtal och efter att läst boken att hon först efter kriget blev varse om att hon ingick i underrättelseorganisationen XU. Hon omgav sig med personer som sysslade med motståndsaktiviteter. Mia delade ut illegala tidningar, kallade till illegala möten och arbetade som kurir för Milorg och XU.¹²⁵

Då universitetet skulle stängas blev det hett under fötterna. Mia var på väg att bli eftersökt. Hon hade dessutom en radiomottagare i sitt hem, vilket var olagligt. Den tillhörde hennes pojkvän Odd, som var i England på militärutbildning. Hon skickades till Sverige ”under jorden”. På tågresan till Eidsvoll var det en flicka som p.g.a. sin dumhet nästan avslöjade dem. De fick nya kodnamn från Oslo till Sverige. De fick olika identiteter. De kom till Eidsvoll och därefter följde tre dygn på skidor. De följdes alltid av en lots, som tog ansvar för att varje flykting skulle komma tillrätta, och gav aldrig information till de som flydde. I sin bok beskriver hon flykten och tacksamhet gentemot de fyra männen. Hon kom in i Sverige via Nyckelvattnet den 12 december 1943, och där blev de mottagna av soldater. När de väl kom till den svenska gränsen fick hon identiteten som piga, en kille i gruppen blev trädgårdsarbetare. Sen hämtades de av landsfiskalen och fördes till internering i Torsby. Ifrån Torsby fördes hon till Kjesäter flyktingförläggning.

Mia hävdar att det var där de uppgav sin riktiga identitet. Där förhördes hon och fick berätta om sig själv minst tio gånger. Hon undanhöll viss information, som hon först redogjorde för

---

¹²¹ Nordstuga, Anders ”Krig, kjaerlighet og integralkalkyle” 05.11.2007

¹²² Jerkeby, a.a., s213

¹²³ Berner, Mia *Österut. En empirisk roman*, s139,146

¹²⁴ Berner, Mia *Österut. En empirisk roman*, s134

¹²⁵ http://no.wikipedia.org/wiki/Mia_Berner 091210

Dahl i Stockholm. Mia säger sig veta att statssekreteraren vid Utrikesdepartementet skickade förhörslistor från departementet till Gestapo i Oslo. Detta var rutin i årat. Konsekvensen blev att Gestapo stormade in hos familjen Berner och hennes far deporterades till Grini. Hon var hårt pressad. På frågan vilka som var kontaktpersoner svarar Mia att Eilif Dahl var kontaktpersonen och nyckelman i Stockholm, och Johan Scharffenberg var nyckelman i Norge/Oslo vid denna tid. Båda personerna var bekanta för henne från universitetet i Oslo. Efteråt flyttade hon till Uppsala och började på universitetet.¹²⁶

3.4.5 Rolf Sörbye

Rolf Sörbye beskriver en flyktväg över Nyckelvattnet, Martins flyktväg. Sörbye var student som arbetade för XU, liksom hans far. Han var 22 år gammal då han räddades undan Gestapo. Han var bosatt nära Fornebu, använde sina studier i medicin som täckmantel för tjänst inom underrättelsetjänsten XU. Den 30 november kallades han till ett möte på Vestbanestajonen med ”Eva Berg”, en av de fyra i XU-ledningen. Han förvarnades att Gestapo skulle omringa universitet och gripa alla studenter. Uppdraget blev att gå under jorden, och att rädda så många studenter som möjligt från tyskarna, för vidare transport till Sverige. Med hjälp av pålitliga studiekamrater, en manlig och en kvinnlig organiserade Rolf en räddningsoperation. Många ville gärna komma till Sverige för att sedan åka till Storbritannien till de norska styrkorna där. Han ringde sin far och meddelade att paketet kommer med tåget. Fadern hämtade studenterna vid tåget och gömde dem hos pålitliga grannar och bekanta, tills transporten till Sverige ordnats. Den ordnade ”Eva Berg” genom en särskild kontaktperson, och varje dag sändes studenter iväg. Rolf visste inte förrän efter kriget att hans far också arbetade för XU. Efter knappt två veckor underjordisk verksamhet beordrades Rolf och Jon att av säkerhetsskäl ge sig av till Sverige. ”Eva Berg” förklarade att det var farligt för både henne och andra om jag fortsatte mina aktiviteter för XU. De tog tåget till Eidsvoll tillsammans med tre andra studenter, två manliga och en kvinnlig som också skulle ”exporteras” till Sverige. Utan incidenter klarade sig studenterna igenom alla tyska kontroller, och även en lång och omständig skidfärd i nästan två dygn under eskort av flera gränslöpsar. De kom ur skogen på en höjd med utsikt över en Nyckelvattnet. Omkring kl 04.30 i gryningen den 14 december knackade studenterna på en svensk vaktstuga. Fyra rejäla bönder på neutralitetsvakt tog hjärtligt emot oss. De bäddade ned oss i goda sängar och serverade mackor och kaffe. Landsfiskalen kom och hämtade de fem studenterna till en mild internering

---

¹²⁶ Hemvärnsgården, a.a. 031004

i tinghuset i Torsby, varpå man sattes på tåget till Vingåker och flyktingcentralen Kjesäter. Snart nog var Rolf och Jon i Stockholm, där de efter besök på legationen placerades på ett norsk-danskt flyktinghem nära slussen. De passade på att bekanta sig med Stockholm, mötte en svensk officer på en spårvagn som fnös och påstod att det var falska rykten att tyskarna torterade och avrättade folk i Norge. Det kändes underligt att folk diskuterade småsaker, när de själva var präglade av det tyska hotet hemma i Norge, och han hade ännu inte riktigt släppt den intensiva stämningen under skidfärden till gränsen.¹²⁷

3.4.6 Kristen Tirschmendorf

Kristen föddes i Hamburg 1923. Familjen var norsk med tysk härkomst och befann sig tillfälligt i Tyskland när han föddes. Han var medlem i Fedrelandslaget.¹²⁸ Denna tid var Fedrelandslaget betraktat fascistiskt men idag är det ifrågasatt om det verkligen kategoriserades som det. Organisationen ville främja nationella intressen men var inget politiskt parti i Norge.¹²⁹

Kirsten gick aldrig med i Nasjonal Samling, som en del ungdomar från Fedrelandslaget gjorde. Kirsten var positiv till Tyskland tills den 9 april 1940 när han såg tyskarna marschade på Karl Johan. Från denna dag tog han motstånd till Tyskland. Fedrelandslaget var en norsk konservativ propagandaorganisation. Kirsten gick på handelsgymnasiet i Oslo när Tyskland invaderade Norge närmare bestämt en månad före 17 årsdagen. Under gymnasietiden var han aktiv genom att dela ut *illegala aviser* men inte mer än så. Kirsten fullgjorde gymnasiet, men det blev ingen examen 1942, p.g.a. lärarstrejk och skolan blev stängd. Lärarna blev arresterade, året därpå 1943 fullgjorde han studenten på handelsgymnasium i Oslo. I juni 1943 gick ryktet att nazisterna ville värva handelsgymnasister till Arbetstjänsten. Kirsten såg möjligheten att komma undan, därför mönstrade han på fartyg och befann sig fem månader på sjön. Det gav nya identitetshandlingar. Han var inte längre gymnasist och tvångsrekryterad till arbetstjänsten.

I april - maj 1944 arbetade Kirsten vid Oslo hamnarbetarkontor. De var fyra personer på kontoret som hade till uppgift att handlägga och avlöna alla hamnarbetare. Samma grupp deltog aktivt i motståndsrörelsen. De fick genom hamnarbetarna upplysningar, om vad

---

¹²⁷ Johansson, a.a. s 139, 141-142, 428

¹²⁸ Folkrorelsearkivet Antonssons personarkiv 030906

¹²⁹ www.sn.no sökord: Fedrelandslaget

tyskarna lossade och lastade. Genom att spionera på den tyska hamntrafiken i Oslo hamn fick de upplysningar som sändes vidare till England. De utgav också en illegal tidning, och en tryckpress fanns i huset. De hade kontakter inom Oslopolisen och blev förvarnade om att tyska Gestapo skulle ha razzia. De skyndade, skrev på maskin, och kopierade. Två andra från kontoret fick tag på en varubil, körde in där, packade allt som hade med tidningen att göra. Tyska vakter kom till byggnaden. Gestapo stormade in och gjorde razzia på kontoret, men det visade sig att de var ute efter två personer. Den ene tog de i trappan på väg upp till kontoret. De fraktade bort honom, ingen såg ens att han blev arresterad. De fick information efteråt att han hade blivit skjuten på Akershus. Den andra var inte där, tyskarna arresterade hans mor och två systrar, och körde runt dem i Oslo, för att få tag på honom. Kirsten anade var han var och fick tag på ”Jens” och berättade att Gestapo sökt honom. Kirsten upplevde honom som iskall eftersom han bedömde att den säkraste platsen att gömma sig på var närmast fienden – i Gestapos högkvarter. Kirsten kände till en annan motståndsgrupp. Ingen väntade sig mer än en grupp. Elddopet var att kunna vara tyst de första 20 timmarna, för att få bort spår av andra personer. Klarade man detta blev man antagen till gruppen. Kirsten hade otur för då en gammal skolkamrat blev torterad blev Kirsten röjd. Han tvingades gå under jorden och försöka komma ut ur Oslo. Han ville själv till Milorgs grupp i fjällen. Till Kirstens nackdel var att han var tysk medborgare, och skulle betraktas som landsförrädare. Hans uppdragsgivare ville inte riskera att Kirsten skulle vara kvar i Norge. Han fick order att fly till Sverige, i början av november. Kirsten fick anvisningar om att gå till en lägenhet och där få upplysningar om hur han skulle ta sig till Sverige. Han öppnade dörren till lägenheten, där satt tre holländska sjömän, samtliga deltagit i motståndsrörelsen i Holland. Han trodde att han gått rakt i en fälla. Men där var även två män som tillhörde den norska hemmefronten. En av holländarna hade en dödsdom över sig, men hade fått falska identitetspapper. De ville fly till Sverige eller England. Kirsten fick i uppdrag att ta med dem till **Sverige**. Det var vanskligt att resa i Norge utan id-handlingar. Kirsten skulle hämta dessa grenseboerbevis hos en högre norsk officer Fritzner inom stadspolisen. Denne Fritzner var infiltratör och samarbetade väl med motståndsrörelsen genom att förse motståndsmän med passersedlar till Sverige. Han var en norsk officer, som från början ville fly till England. Men högre överordnade ville ha kvar honom i NS som infiltratör. Fritzner blev senare avrättad som landsförrädare då de som visste sanningen blev dödade under kriget kunde ingen bekräfta varför han verkade för NS efter kriget. 1 december 1944 passerade Kristen Tischendorf gränsen vid Magnor, och kom in i Sverige som flykting. I slutet av intervjun påtalar Kristen att gränslötsar, fick lite

uppmärksamhet för deras uppdrag efter kriget. Mycket folk kom och gick över den värmländska gränsen avrundar han samtalet med Antonsson.¹³⁰

---

¹³⁰ Folkrörelsearkiv *Antonssons personarkiv, 030906*

4. Avslutande diskussion och slutsatser

Syftet med arbetet har varit att belysa den norska motståndsrörelsen 1942 -45 i gränstrakterna kring Finnskogen i Nordvärmland och östra delarna av Hedmark fylke i Norge, utifrån ett rörelseteoretiskt perspektiv. Fokus har lagts på flykting- och kurirverksamhet inom motståndsrörelsen. I denna undersökning ingick sju motståndsmän och -kvinnor som rörde sig av olika anledningar i området Finnskogen under kriget, därmed undersöks vad som drev dessa människor in i rörelsen och vad för slags karaktärstyper är dessa människor?

4.1 Hur bedrevs flykting- och kurirverksamheten i området?

Flyktinghjälp och kurirverksamhet pågick i området kring Finnskogen på båda sidor riksgränsen. Källmaterialet vittnar om att Finnskogen var en högaktuell plats under kriget. Den officiella flyktingströmmen var kanske inte så stor jämfört med Eda och längre söderut. Däremot visar dokument att området varit operationsfält för motståndsrörelsen. Rapporterna vittnar om en viss misstänksamhet mot personer i distriktet. Det förekommer brev som både misstänks och bekräftas vara avsedda för folk inom motståndsrörelsen. En förbindelseled mellan Oslo – Stockholm förekom via Röjgåfors. Det som är oklart är från och med när, men med säkerhet från 1943. Rapporter om brevväxling och att personer ertappats med meddelanden från Norge tyder på att det förekom redan 1941. Det var känt att det försiggick vapentransporter till Norge. Dessutom bekräftas att ett stort vapenlager förvarades hos paret Olsson vid Millomgården. Under sista krigsåret släpptes vapencontainers från brittiskt flyg längs gränsen. Jag har inte kunnat utläsa om för mig kända motståndsmän förekom i flyktingrapporterna från Finnskoga landsfiskal. Troligt att de reste in i landet under falsk identitet. Jag observerade att majoriteten var män som uppgav sig vara skogsarbetare och i åldern 15-20 år. Förmodligen flydde de från arbetstjänsten men uppenbart att motståndsmän och kvinnor tog sig över gränsen i båda riktningar. Alla kanske inte registrerades trots att landsfiskalen och tullen hade kännedom om att de inkommit i riket. Flyktingar möttes upp i Kjesäter därifrån kunde de rekryteras till motståndsarbete i form av kurirverksamhet, polistrupper eller annat förvärvsarbete som skoghuggare, lotta.

Den illegala verksamheten som det var både i Norge och Sverige tycks börja på allvar 1942 i området kring Finnskogen. Ett antal svenskar arbetade för den norska motståndsrörelsen, och fick viss ersättning för detta mot slutet av kriget. I biografierna nämns samma personer flertal

gångar som bedrev illegalt motståndsarbete både svenskar och norrmän. Paret Olsson vid Millomgården var högst engagerade, under en period heltid. Parets gård var ett högkvarter för Milorg. Flertal personer som nämns i undersökningen hade ärenden via Millomgården. I de norska biografierna nämns Persson i Svenshöjden som ett annat högkvarter. De flesta av de beskrivna flyktvägarna verkar kunna knytas till Milorg- organisationen, d.v.s. de stod under FO: s ansvar i London. Intressant är att litteraturen vittnar om att C-byrån, den svenska säkerhetstjänsten troligen hade tulltjänstemannen Johansson som sitt lokala gränsombud. När jag sökte hans tjänsterapporter från krigsåren var de rapporter han skrev saknade. Detta kanske kan stärka bilden av att han faktiskt var rekryterad. Den intervjuade tullaren nämnde att han 1945 vikarierade åt densamme, och tanken slår mig om även han var rekryterad. Inte minst för att han gick från möjligheten att avancera till sergeant till arbete som tullare 1943. Han nämner i intervjun att alla fördämningar släpptes 1943. Min upplevelse efter mötet med mannen var att han inte berättade allt. 1943 var det år som C-byrån informellt stöttar motståndsrörelsen med radio- och avlyssningsmaterial och annat militärt understöd.

4.2 Hur engagerades människor och vilka karaktärstyper deltog i motståndsrörelsen?

Intervjun med flyktinglotsen och kuriren Martin Möllerud var också intressant på det vis att jag fick känslan av att han inte berättade allt. Det blev beskrivningar om innehållet i arbetet inte hur det bedrevs eller styrdes och finansierades. Det verkar som han var heltidsengagerad, därför skulle det vara intressant att veta om han avlönades eller om det var ideellt arbete. Det som framgick i ett dokument var att han varit tyst om sin verksamhet tills 1990-talet. Till flyktingverksamheten rekryterades Martin på ett årsmöte för någon typ av idrottsverksamhet, med uppdraget att ta ut en lämplig flyktväg till Sverige. De fyra personer som körde stafettpinne berättar han om, men han nämner inget om vem som är kontaktperson i Oslo. De tycks som dessa fyra mäns familjer var engagerade i verksamheten. Intressant är också att han nämner att han var beväpnad med pistol. Många motståndsmän svor att hålla tyst om sin verksamhet. Martin påpekar att han inte visste vad andra företog och det var en självklarhet att inte fråga utan ett tyst samförstånd folk emellan. Det är möjligt att han inte hade insyn i verksamheten, dessutom frihetsberövades han mellan 1944 - 45. Detta talar för att organisationen byggde på ett flertal nätverk. Jag får känslan av viss bitterhet för att insatsen inte uppmärksammades efter kriget. Däremot fick han ett diplom av XU vilket kanske kan tolkas som att hans flyktväg stod under FO II:s vingar. Två personer som han hjälpte fly var studenter, båda värvade vid Oslo universitet som XU agenter. Med tanke på hans tack brev från XU, kanske hans motståndsarbete styrdes av den inriktningen. Det verkar inte som Mia

Berner och Rolf Sørbye ingick i samma motståndsgrupp. Berner verkar ha inblick i hur verksamheten fungerade, möjligt att hon fick kännedom om detta efter krigsåren, vilket även Sørbye antyder. Jag upptäckte att Rolf Sørbye intervjuats och återger flykten i Anders Johanssons *Den glömda armén*, eftersom Sørbye värvades till en polistrupp i Sverige. I intervjun framgår att även Sørbye var student och XU-agent som flydde till Sverige i december 1943. Johansson nämner att de omkring 700 studenter som motståndsrörelsen smugglade över till Sverige kring årsskiftet 1943-44 gick flertalet in i *polititroppene* och några fortsatte sina studier vid svenska högskolor och universitet, främst i Uppsala.¹³¹

De slags personer som ingår i denna studie som ägnade sig åt flykting- och kurirverksamhet verkar ha varit egna företagare, bakgrund inom det militära, arbetat med transporter, medlem i en idrottsförening, akademiker, unga studenter, d.v.s. varierad bakgrund. Det tyder på folklig rekryteringsgrund, i likhet med Jerkebys resultat.¹³² Gemensamt för samtliga är att de var unga. Ingen var äldre än 30 år. Det verkar som de inte visste mer än vad som krävdes för uppgiften. Inte självklart att de kände varandra sedan tidigare. Allt byggde på förtroende, och att kunna hålla tyst. Försiktighetsåtgärder som att använda täcknamn och inte prata med folk de inte litade på. Dessa karaktärsdrag passar väl in på Martin Møllerud, Kristen Tischmendorf och förmodligen de övriga. Jag känner inte till personernas partipolitiska tillhörighet vilket skulle kunna ha varit intressant för studien. Samtliga kännetecknande typdrag för den tyska motståndsrörelsen som Carlsson radar upp stämmer överens mina undersökningsresultat. Möjligt att SOE, britternas organisation ligger till grund för organisationsformen av de europeiska motståndsrörelserna. Det hävdas att Milorg hade en egen organisation, frikopplad från SOE. Arkivmaterialet från Finnskoga landsfiskal vittnar om att Hugh Marks, som ansvarade för SOE:s verksamhet i Sverige under en period befann sig i gränstrakterna 1941.

Slutsatsen kan dras att verksamheterna som beskrivs styrdes från Oslo eller Stockholm. I biografen HS i Grue beskrivs att flera flyktvägar stod under ledning av en man med kopplingar till den fackliga rörelsen och Sivorg i Oslo. Mannen hade personlig anknytning till trakten, förmodligen rekryterade personer; lotsar som han kände till. Samma källa nämner att andra ruter styrdes av Milorg och underrättelsetjänsten i Oslo. Det verkar i beskrivningarna vara inarbetade rutiner eftersom t.ex. flyktingtransporterna avgick samma dagar varje vecka. Planeringen borde varit minutiös eftersom flyktingar och post fördes med tåg som följde

---

¹³¹ Johansson, a.a.s143

¹³² Jerkeby, aa, sid.

tidtabeller. Man arbetade i små grupper, t.ex. stafettlag men ändå informerad om andra ruter utsattes för provokatörer eller upprullning av Gestapo. Det tenderar alltså varit välorganiserade och underförstådda verksamheter. Det skulle även varit intressant att få veta hur dessa verksamheter finansierades. Likande beskrivning gör Jerkeby i sina slutsatser om visserligen en dansk flyktingorganisation.¹³³ I ett senare resonemang nämner Jerkeby att i Norge ställde terrorn krav på kontroll och taktiska överväganden i motståndsrörelserna.¹³⁴ Detta förklarar i försiktighetsåtgärderna, vilket man mellan raderna förstår utifrån Møllerud och Berners berättelser. Jag fick känslan av att Mia Berner tenderar att överdriva flykten till Sverige lite väl i sin roman *Österut*. Detta bekräftas av Møllerud under träffen vid hemvärnsgården, eftersom de inte var jagade över gränsen precis utan det var en ganska odramatisk flykt. Däremot var det säkert en strapats som satte djupa spår eftersom det resulterade en skönlitterär roman likaså en hyllning till gränslötsarna.

Då mitt källmaterial är begränsat vill jag vara försiktig med att dra direkta slutsatser, mer än att tendensen visar att flyktingorganisationerna bestod av flera förgreningar i området som inte stod i kontakt med varandra. Några styrdes av Milorg och indirekt av exilregeringen i London, och rent spekulativt styrdes uppdragen för ”Mølleruds-rute” av Milorg eller XU. Rekryteringen tycks skett via personliga kontakter i en lokal förening, en mindre studiegrupp. Jag reserverar mig därför mot Jerkebys antagande att motståndsrörelsen ska betraktas som en social rörelse. Min tolkning är att begreppet rörelsekultur¹³⁵ stämmer bättre in som en definition av de grupperingar och nätverk jag studerat inom den norska motståndsrörelsen. Anledningen till min tolkning är att de sammanslutningar som ingick inom motståndsrörelsen pågick under krigsåren och jag antar att flertal av dessa grupperingar/ nätverk upphörde efter freden i och med att rörelsens mål blev uppnått. Det vittnar både Møllerud och Berners berättelser att efter kriget återgick livet till vardagen, och många av de personer som höll ihop under kriget upphörde. Ett flertal krigsveteranföreningar finns i Norge, som upphörde på 60-årsdagen efter krigsfreden. Ett nätverk som fanns kvar var *Grenselos- och kurererforening*, som startade 1967, men som sedermera lades ned 2012. Medlemsbladet bestod av minnen och episoder från kriget. Både Møllerud och tullaren var medlemmar och blev ”upptäckta” av Antonsson. Deras efterhandsberättelser som legat till grund för detta arbete, och idag har samtliga gått ur tiden. Min slutreflektion är att en motivationsfaktor för dessa individer som

---

¹³³ Jerkeby, aa, s.208

¹³⁴ Ibid, s211

¹³⁵ Thörn, aa, s 121

nämnts i detta arbete var att deras motståndsarbete blev ett sätt att bryta vardagstristess och fylla den med spänning och mening. En gemensam faktor är att det är yngre, ogifta personer som var oberoende varandra. Förmodligen är denna kategori mer äventyrslysten och beredd att ta större risker jämfört med äldre, familjebundna individer. Min slutsats kan härledas till det resultat Carlsson redogör för att det snarare handlar om individers karaktärsdrag än homogena sociala grupperingar.¹³⁶ Drivkraften tror jag var en upplevd vanmakt och ilska gentemot den ockupationsmakt som tog total kontroll över viktiga nationella symboler, radio, dagspress, universitet, skolor och det tyska språket som spreds i det norska samhället. Snarare än ideologiska motiv, med tanke på tidsandan det var inget modernt upplyst demokratiskt samhälle likt dagens informationsflöde med hjälp av Facebook, Twitter. Parallell skulle säkerligen kunna göras med människor som i vår tid deltar i någon form av motstånd, med skillnaden att informationsflödet är större samt att mötesplatsen för rekrytering sker i det virtuella rummet inte nödvändigtvis fysiskt vid idrottsföreningens klubblokal.

---

¹³⁶ Carlsson, aa 31-32, 364-365

¹³⁶ Thörn s 92

Källförteckning:

Otryckta källor

Landsfiskalens arkiv i Finnskoga , Arkivcentrum Karlstad

CVIII Polisdiarium 1939-1941/Finnskoga

Finnskoga landsfiskalens distrikt CX:3. Hemlig diarium för hemliga ärenden 27/6 1942 –

Landsfiskalen i Finnskoga distrikt CX:2, *diarium för hemliga ärenden 1/1 1937-28/6 1942*

Rapport om antal flyktingar. Hemligstämplad. Till landsfogden värmland. Från Gotthard Green. Landsfiskalen i Finnskoga distrikt. Diverse handlingar angående politiska flyktingar 1939-45. 1.

Rapport om antal flyktingar. Hemligstämplad. Till landsfogden värmland. Från Gotthard Green. Landsfiskalen i Finnskoga distrikt. Diverse handlingar angående politiska flyktingar 1939-45. 1

Nils Åke Antonsson personarkiv, Folkrörelsernas arkiv Karlstad.

Bandade intervjuer

Beredskapstiden 90005/901006 (Odd Kulblik) Gunilla Moberg daterat från 1980/81

Beredskapstiden 901003/901004 (Ernst Johansson) Gunilla Moberg daterat från 1980/81

Nils-Åke intervjuar flyktinglots (Martin M) odaterad

Mia Berner o Martin Møllerud inspelning från hemvärnsgården, i Östmark 031004

Nils-Åke intervjuar Kristen Tischmendorf, Oslo 030906

Brev Kjell Köber *Flukten til Sverige* daterat 0309?, Oslo

Eget arkiv intervju och samtal med

Tullare [Bror Högfelt](#) 030412, minnesanteckningar 030413

Martin Møllerud, Namnå och Möllerudgården 030523

Okänt förnamn, Ryen, Svullrya 030523

Musiechefen vid *Kongsvinger fästning*, och guidning *Grenelosutställningen*. 030401

Minnesanteckningar från rundresa i Finnskogen med NilsÅke Antonsson och Helen Antonsson. 030401

Minnesanteckningar från Hemvärnsgården, Östmark 031005

Tryckta källor

- Red. Agne Furingsten Värmländsk kultur nr 2 1990 *Värmland i krigets skugga*, s8-18
- Per Erik Rastad och Erik Kjølseth ”*Grue i krig 1940-45*”, Kirkenær. 1996.
- Hallvard Sund; *HS i Grue*, Eget forlag , 1996.
- Stig Ekman og Ole Kristian Grimnes (red.) Broderfolk i ufredstid. Norsk-svenske forbindelser under annen verdenskrig. Universitetsforlaget, 1991. *Kapitel VI Tor Arne Barstad ”Norsk motstand fra svensk grunn” s227-287.*
- Mia Berner *Österut. En empirisk roman.* Rabén & Sjögren, 1990.
- Göran von Knorring *Utan kvinnorna hade det inte gått. Norge-Sverige 1940-1945*, Kristianstad tryckeri AB 2008.
- Anders Johansson; *Den glömda armen. Norge – Sverige 1940-1945*, Fischer & Co 2005.
- Tore Pryser *Kvinnliga spioner. Agenter i Norden under andra världskriget.* Natur & Kultur 2009.
- Alf W Johansson *Den nazistiska utmaningen. Aspekter på andra världskriget.* Prisma , Falun 2000.
- Gösta Johannesson *Kurirer, flyktinglotsar & slippegäng*, Karlstad AB 1999.
- Tore Gjelsvik *Hjemmefronten. Den civilmotstånds rörelsen i Norge under den tyska ockupationen 1940-1945.* LiberFörlag 1979.
- KG Hammarlund *På hemliga vägar. Svensk-norsk kurirtrafik 1940-45*, Ordfronts förlag, Stockholm 1989.
- Håkan Thörn; *Modernitet, sociologi och sociala rörelser*, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 1997.
- Erik Carlsson *Sverige och tysk motstånds rörelse under andra världskriget*, Lund University Press 1998.
- Stefan Jerkeby *Slutna cirklar. Om civila motstånds rörelser i Norge och Danmark 1940-45.* Försvarshögskolan 1998.
- Stefan Jerkeby och Jan Ch Karlsson *Drivkrafter bakomhandlingar under ockupation*, FOA rapport C 50095-5.3, Augusti 1992.
- Alf Arvidsson *Livet som berättelse. Studier ilevnadshistoriska intervjuer.* Studentlitteratur, 1998.
- Gunnar Richardsson; *Beundran och fruktan. Sverige inför Tyskland 1940-1942*, Linköping. 1996

Lars Ericson; *Medborgare i vapen. Värnplikten i Sverige under två sekel*, Historiska media 1999.

Historisk tidskrift 129:4 2009, artikel av Johan Svanberg ” *Erfarenheter och sociala minnen, berättelser och motberättelser. Möten mellan svenskar och ester i Olofström efter 1945*” sid 624-649, Växjö universitet.

Internetdokument

<http://www.snl.no/> Store Norske Lexikon (140510)

forsvaret.no (140510)

http://no.wikipedia.org/wiki/Mia_Berner (091210)

<http://www.muv.uio.no/menneskene/studenten/berner-anordstoga-41107.xml> (091210)

www.polismuseet.se (140510)

<http://www.glomdalen.no/nyheter/article1191882.ece> (140510)